

Gömöri János

XI. SZÁZADI TEMETŐ SZAKONYBAN

Szakony község Győr-Sopron megye DNy-i „sarkába”, a Répce É-i partjára települt. Határában korai bronzkori telep- és temetőmaradványok (NOVÁKI 1965, 19), korai vaskori urnasírok (GÖMÖRI 1973) és telepobjektumok (GABLER 1971), római temető sárjai (BELLA 1892) és a Békástónál egy nagyméretű villa (GABLER 1971) ismertek. A Savaria felől Scarbantia, Carnuntum irányába haladó Borostyánkő-út Szakony határában lépte át a Répce folyót. Mivel ez az átkelőhely Scarbantia és Savaria között fele úton fekszik, a közeli Csepreg határában egy nagyobb római telepet találunk, amelyet korábban Scarbantia maradványainak is tartottak.

Az átkelőhely fontossága a későbbi korokban is megmaradt és Szakony K-i részén, ahol a „Rév” út elérte a Répce-t és ahol a „Cseke-Szarma”¹ nevű határrész található, a falu és a Répce között, a középkorban vámhely volt, amelyet legkorábban 1339-ben említenek (CSÁNKI III. 630; NAGY 1889, 508). Az őskortól kezdve tehát kedvelt lakóhely volt ez a forgalmas vidék. Itt találkozott a Kisalföld síkvidéke a Kőszegi hegység lábához fekvő dombossággal. Szakonytól Ny-ra 5 km-nyire épült fel az Árpád-korban a locsmándi földvár. Sopron megye kapuvári (rábaközi) és soproni esperessége mellett a harmadik esperesi központ, amely favázás „vörös” sáncával egyben a határvidék egyik erős védőműve is volt.

Lelőhelyünk közelében (1. kép) 1961-ben Nováki Gyula és Dienes István honfoglaláskori kiscsaládi temető 7 sírját tárta fel (DIENES 1972, 13). A X. századi harcos és mellé temetett családtagjai a gyepű védelmére telepedhettek itt le, s kaphattak, vagy foglalhattak birtokot a későbbben, 1225-ben említett „terra Zakan” területén, amelyet Szakony első említéseként értékelhetünk (CSÁNKI III. 630). Feltételezhetjük, hogy éppen e temetőben nyugvó birtokosairól kapta Szakony a nevét, lévén, hogy a kutatás pusztá személynévből keletkezett helynévnek tartja (KISS 1978). Bár ennek ellentmondani látszik, hogy a szó tövét az ősszláv „Szokol”, „solyom” szóban vélük felfedezni, mint pl. a Szabolcs-Szatmár megyei „Szokoly” helynév esetében is az ősszláv Szokol -ból származtatják a mai falunevet (KISS 1978, 592). Egy hasonló helynév (1194: pre-

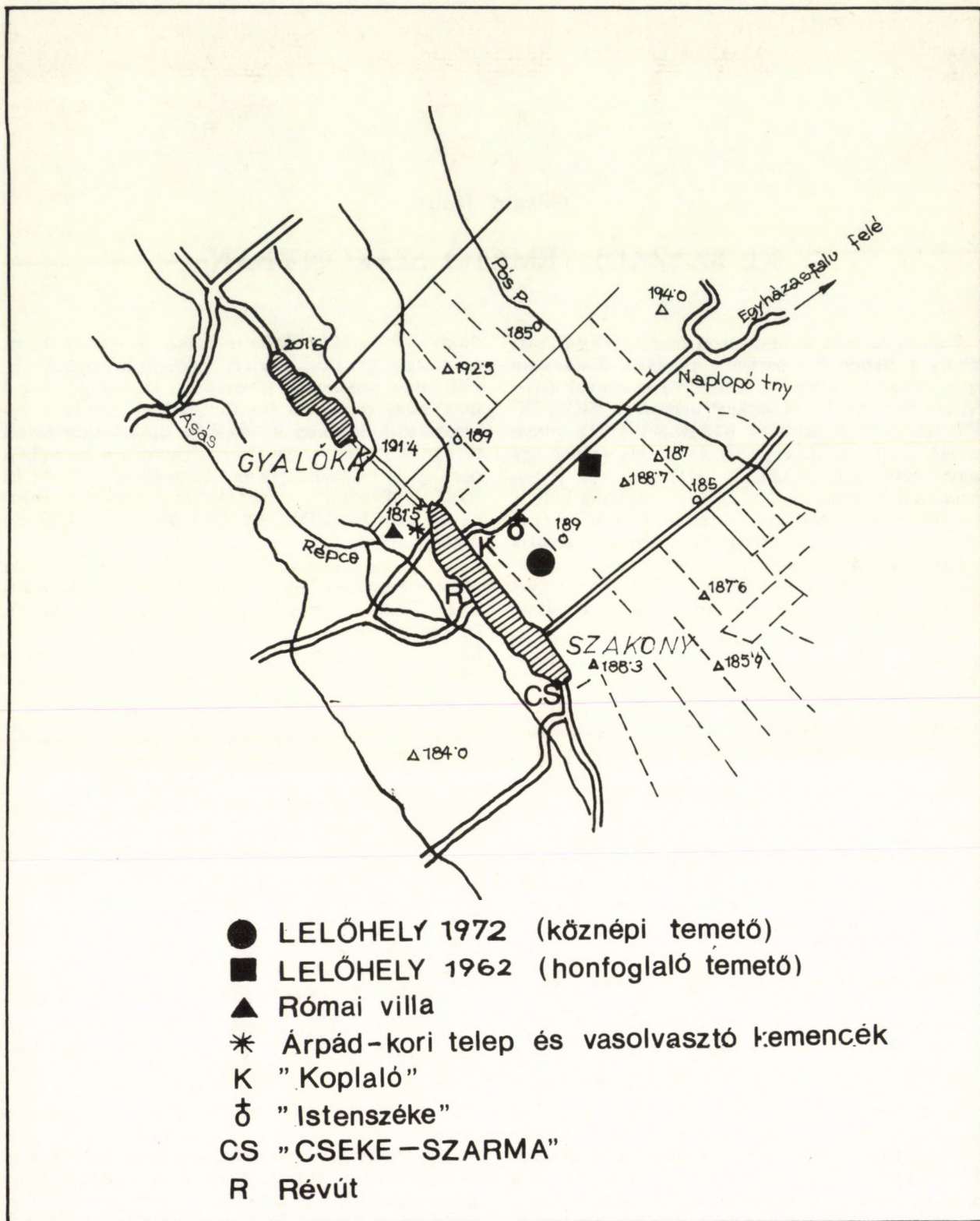
dium Zaka, 1225: Zaka = Száká, Szákány) Locsmándtól É-ra (Und, Gyirót vidékén) is volt. A közeli szláv helynevek (Peresznye) és a Répce folyó neve szláv csoportok honfoglaláskori jelenlétét valószínűsítik Szakony környékén. Ugyanakkor Gatal területén (Répcevis és Csepreg között) a kutatás a honfoglaló nemzetségek megtelepedését mutatta ki (Osli és Veszkény környékéhez hasonlóan) helynevek alapján (MOLLAY 1956, 39). Gatal Szakony mellett feküdt.

A XI. században a Békástó melletti római villa romjai közelében nagy vasolvasztó telepet létesítettek, több mint száz olvasztókemencével (GÖMÖRI 1983). A királyi szervezés eredményeként létrehozott szolgáltató falu közösségét részben Zakan (Szakony) nemzetségi birtok népeiből szakították ki a birtok megosztásával és egy részének a királyi vár (Locsmánd) ellátására való rendelkezésével HECKENAST 1968, 131; GÖMÖRI 1983). A locsmándi ispánság megszervezése (KRISTÓ, 1969), Szakony esetében ugyanakkor valószínűleg mesteremberek (néhány gyakorlott kohász) ide telepítését eredményezhette, mivel az itteni olvasztókemencék teljesen megegyeznek a királyi várispánsági központok (Sopron, Veszprém, Borsod) közelében eltárt olvasztókemencékkel (NOVÁKI 1968, 21–61).

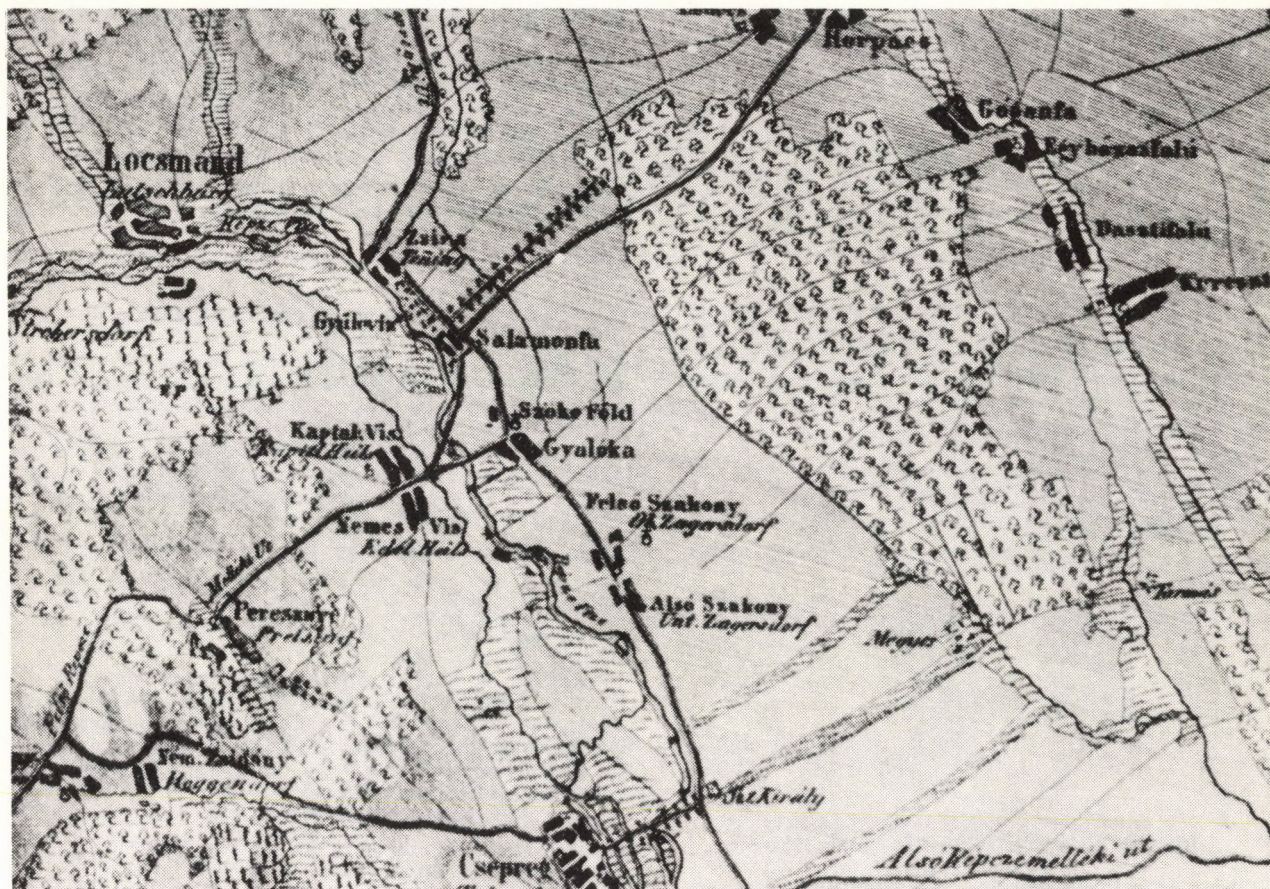
Az olvasztóteleptől 2 km-re, a X. századi temetőtől 1 km-re található lelőhelyünk, az 1971-ben és 1972-ben feltárt XI. századi temető.

A Répce árterületétől és a falutól is É-ra, a dombosabb részen fedezték fel az őskori Gátai kultúra (Wieselburger-, Mosoni kultúra) temetkezéseit (NOVÁKI 1965, 19) és a korai vaskori urna-temetőt.

A X–XI. sz.-i és az újabbbkori katolikus- és evangélikus temetők is ott találhatóak a Pós patak és a Középarók nevű vízfolyás közötti sík, de magasabb fekvésű sávban. A közelben, az evangélikus temető melletti régi lőtérén, a „Koppláló” nevű beépítetlen területen 1927–29 között és az 1950-es években már találtak nyújtott csontvázas sírokat, „lándzsákkal”. Megemlítendő, hogy a falubeliek közül, néhányan a „Koppláló” mellett DNy felé egy „Istenszéke” nevű dombra emlékeznek,² amely az újabbbkori kavicsbányászat során már elpusztult.

1. kép A szakonyi ásatás helyszíne
Abb. 1. Stelle der Ausgrabung von Szakony

2. kép Szakony környéke 1840-ben. Az Árpád-kori Locsmánd, Szentkirály, Tormás és Szakony határába, Felsőszakony alatt a törökkorban elpusztult templom jelölésével

Abb. 2. Die Umgebung von Szakony i. J. 1840. Die árpádenzeitlichen Orte Locsmánd, Szentkirály, Tormás und in der Gemarkung von Szakony, unter Felsőszakony mit der Bezeichnung der in der Türkenzeit zerstörten Kirche

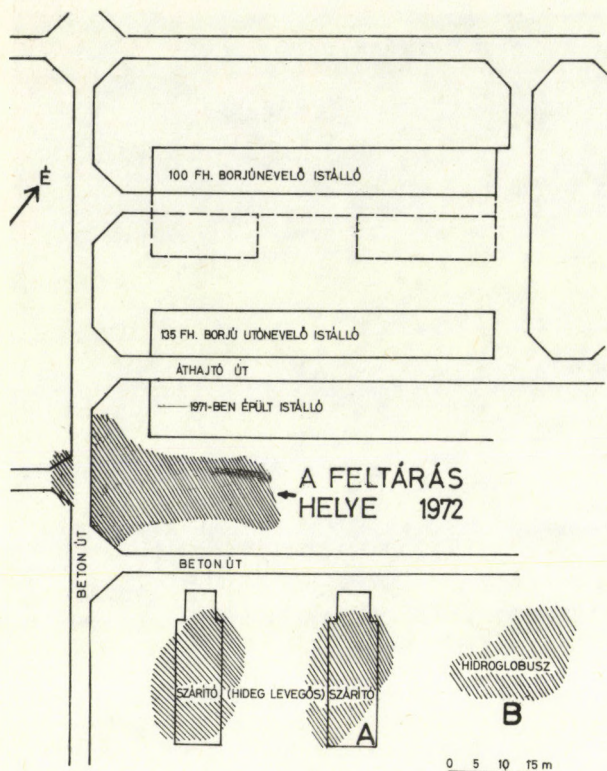
Itt nagy faragott kőhasábok is heverték. (Ami talán az elpusztult középkori szakonyi templom maradványa lehetett, amelyet egy 1840. évi térképen ábrázoltak (2. kép).

Lelőhelyünk, a Lenin TSz. majorja, a „Kopplától” és az evangélikus temetőtől K-re, azok szomszédságában található. A majorban 1971-ben új betonutak építésekor, a csatornázási munkák során találtak csontvázakat (1–4. sír), amelyek X–XI. századiaknak bizonyultak. 1972-ben, amikor a TSz. e temetkezések közelében újabb földmunkákat (silógödörök építését) tervezte, rövid leletmentést végeztünk a területre eső sírok megmentésére. A leletmentés megkezdésekor vettük észre, hogy az 1971-ben épített borjúistálló elé karámot építenek és ennek beton alapozású oszlopokat ásnak be. Az oszlopok gödreinek ásásakor is bolygattak meg csontvázakat, ezért itt a munkát leállítottuk és a karám helyén végeztünk feltárást.

A karám területén és a karámtól Ny-ra a betonútig (3. kép) 14 árkot és szelvényt ástunk ki, amivel a temető 52 sírját tártuk fel és a temető K-i szélét meghatároztuk.

Teljes alapossgal csak a karám területére eső részt kutattuk át, a karám és a betonút között csak 4 kutatóárokkal tájékozódunk arról, hogy ott is temetkezések vannak. 1972-ben további kutatásokat nem tudtunk itt folytatni, bár a temető Ny-i, É-i és D-i irányba még nagyobb kiterjedésű lehet és száznál több sírt tételezhetünk itt fel. Feltevé-sünket arra alapozhatjuk, hogy a feltárt területtől 15 m-re D-re a 32. számú szárító alapozásánál és attól néhány méterre a hidroglobusz tövében még találtak csontvázakat az 1960-as években (3. kép. A és B).

A temetőrészlet közreadását az anyag töredékes-sége ellenére fontosnak véljük, mivel egyik legnyu-gatibb Árpád-kori temető (TETTAMANTI 1975) a

3. kép A szakonyi MGTSz majorjának részlete a feltárási helyével (1971–72). A-B: 1960-ban bolygatott sírok

Abb. 3. Teil des Gehöftes des LPG von Szakony mit der Stelle der Erschließung (1971–72). A-B: Im Jahre 1960 gestörte Gräber

szakonyi, leletanyaga viszonylag gazdag, az ide temetett népesség egy része pedig valószínűleg a Békástó és a Zanat (Zanót) határrészek között feltárt Árpád-kori vasolvasztóhely működésével egy időben élt.

Az Árpád-kori temetkezések mellett egy bronzkori és két korai vaskori sír is előkerült.

A leletek a soproni Liszt Ferenc Múzeum Régészeti Gyűjteményében 76.11.1 – 76.34.1 ltsz. alatt találhatóak.³

SÍRLEÍRÁS

2. sír: Nő. 1971-ben árok ásáskor került elő, rossz megtartású, bolygatott. M: 40 cm, I: 43°, váz h: 145 cm. Melléklet nélkül.

3. sír: Férfi. (4. kép) 1971-ben árok ásáskor került elő. M: 60 cm, I: 51°, Váz h: 178 cm. Melléklet: (8. kép) 1. *vaskés*, széles fokú, csorbult, kovácsoltvas kés. Bemondás szerint a fejnél. 2. *Hajkarika*, bronz. Eredetileg S végű karika lehetett, de vége letört.

4. sír: Nő. (4. kép) 1971. évi leletmentés. M: 55–60 cm, I: 51°, Váz h: 155 cm. A sírgödör a láb felé erősen keskenyedik. Melléklet nélkül.

5. sír: Férfi, ad. (4. kép) M: 60 cm, I: 51° 5' (Ny-tól D felé 3,5° eltérés). Váz h: 160 cm. Kis sírgödörbe koporsó nélkül helyezték a halottat, szinte benyomortva a gödörbe. Térdei mélyebben vannak, mint a ferdén fekvő medencésontok és a lábfejek. Újkori villanyvezetékekkel megbolygatták. Melléklet nélkül.

6. sír: Férfi, mat. M: 73 cm, I: 49° (Ny-tól D felé 1°), Váz h: 163 cm. Bolygatott a medencénél és jobb combcsontnál. Sírgödöre nagy. Melléklet nélkül, csak a mellcsonton volt zöld oxidnyom.

7. sír: Nő, ad. (4. kép) M: 55 cm, I: 43° (Ny-tól É felé 5° eltérés van), Váz h: 140 cm.

Melléklet: (8. kép) 1. *Hajkarika* a koponya mellett. Kerek átmetszetű drótból hajlított bronz karika. 2. *Hajkarika* a koponya alatt, bronz, kerek átmetszetű. 3. *Gyűrű*, bronz lemezből domborított nyitott, külső felületén rombusz alakú domborítások, melyek határai vésséssel, visszaveréssel vannak vonalkázva. A gerinc alatt került elő. A váz bal medenceréze bolygatott. Famaradvány is volt a sírban.

8. sír: Gyermekek, inf. I. M: 50 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3°), Váz h: mérve 62 cm, egész H: kb. 76 cm. Bolygatott. Melléklet nélkül.

9. sír: Férfi, mat. (4. kép) M: 77 cm, I: 44° (Ny-tól É felé 4°), Váz h: 180 cm.

Melléklet: (8. kép) 1. *Mellkereszt*, bronz öntvény, stilizált korpuszal. Kidomborodó vonalas rajzú Krisztus-ábrázolás. Köldök egy pontal jelölve. Glória fény sugarai és szemek stilizált jelöléssel. A lapos kereszt szárai kiszélesednek. Az egy lyukkal átfúrt függesztő merőleges síkú. Hátlap sima. H: 6,5 cm, Sz: 4,2 cm. A sír mellett a kidobott földben került elő.

10. sír: Férfi, ad. (4. kép) M: 80 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2°) Váz h: 170 cm. Nagy sírgödör.

Melléklet: (8. kép) 1. *Hajkarika* a koponya felső része mellett. Kerek átmetszetű bronz drótból hajlított.

2. *Hajkarika* a koponya mellett. Kerek átmérőjű bronz drótból. A sírban széthúzott állapotban találtuk.

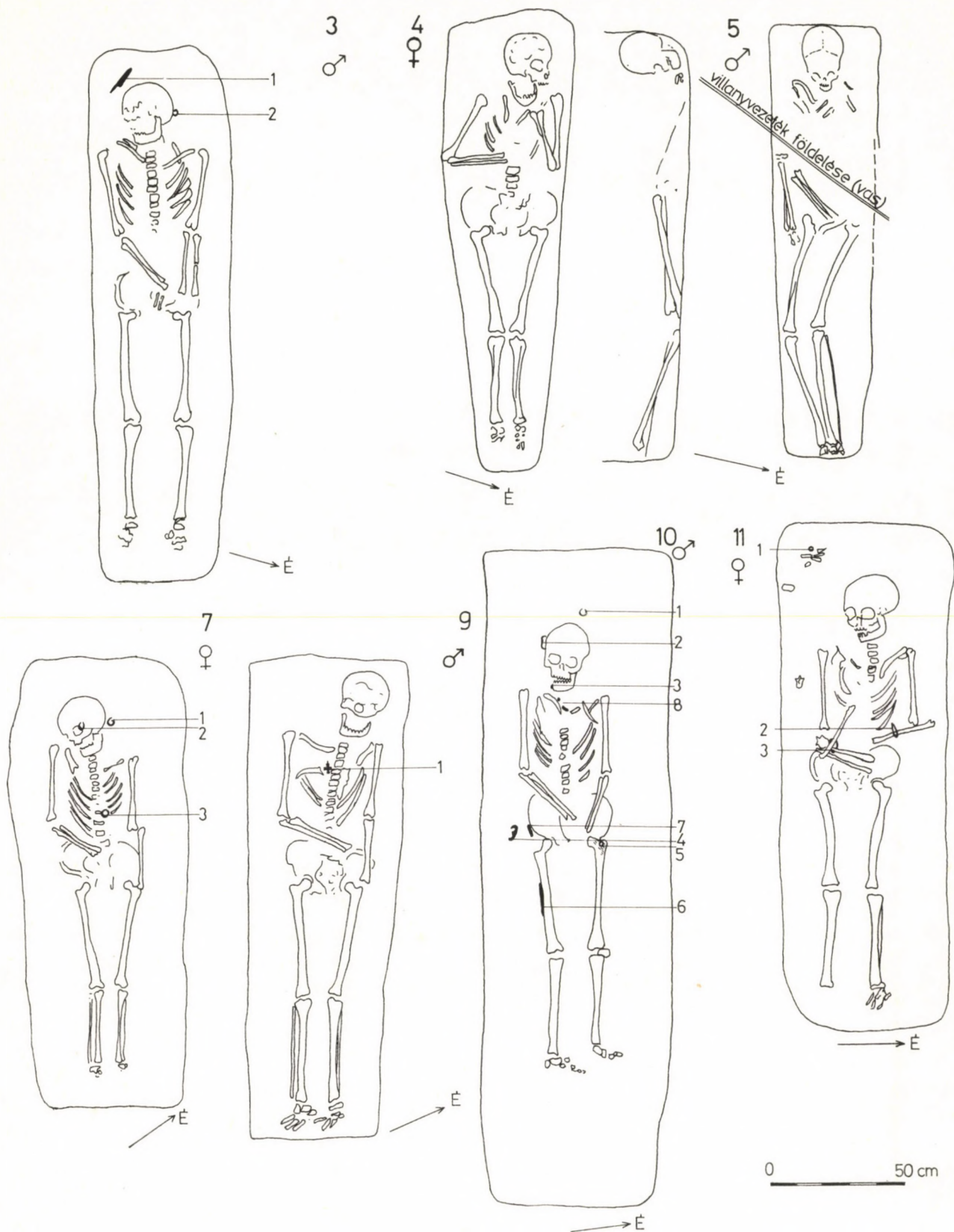
3. *Ezüst lemez*, a ruha díszítéséből, a nyakrészen, kissé ívelt lemez, átfúrt. 4. *Csiholóvas*. A jobb oldalon elhelyezett tarsolyból. 3-as alakú kovácsoltvas, egy darabja eredetileg is hiányzott. 5. *Gyűrű*, bronzból kalapált nyitott gyűrű, kerek illetve szögletes átmetszetekkel. A jobb kéz középső ujján. 6. *Kés*, kovácsoltvas, széles fokú kés, a jobb combcsont mellől. 7. *Vastörredék* (viaszba ágyazva emeltük ki), íves formájú lemezdarab, kovácsolt, talán a tartály zárószervezetéből. 8. *Lemez-törredékek*. Apró ezüstlemezek a ruha díszítéséből, 4 db töredék. Az 5. melléklet alatt famaradvány (Feltehetően tölgykéreg: Dr. Gencsi László, EFE, Sopron meghatározása).

11. sír: Nő, ad. (4. kép) Bolygatott. M: 75 cm, I: 48°, Váz h: 155 cm.

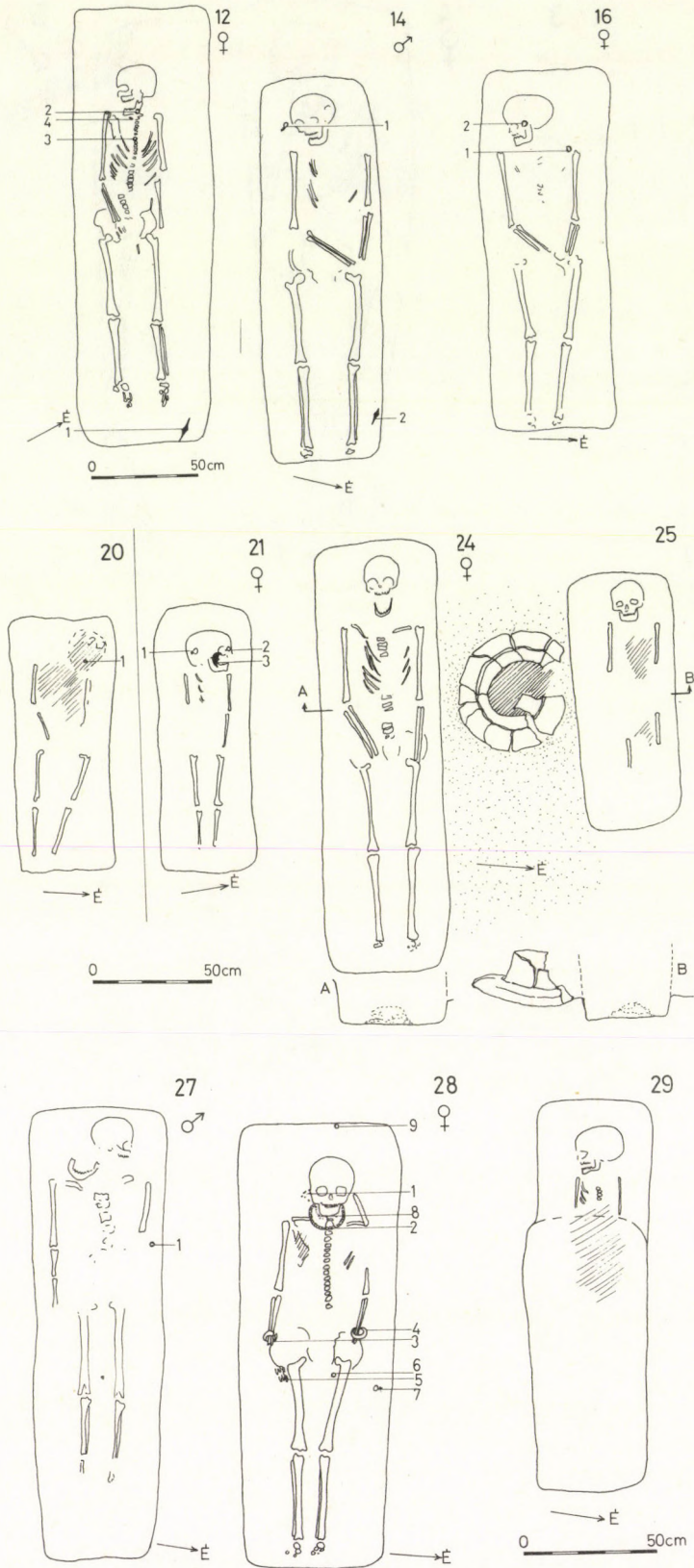
Melléklet: (9. kép) 1. *Gyűrű*. Másodlagos helyzetben a sír bal felső sarkában kézcsontokkal. Bronzlemezből hajlított nyitott karika, melynek külső oldalát hosszanti, párhuzamosan bevéselt vonalak között, párhuzamos ferde véssékek díszítik. 2. *Karperec*, 20 cm hosszú, kerek átmetszetű bronz rudacsából hajlított, nyitott végű karperec, végei hegyesednek. 3. *Karperec*. Kerek átmetszetű bronz karperec nyitott végei hegyesednek.

12. sír: Nő, mat. (5. kép) M: 100 cm, I: 44° (Ny-tól É felé 4°), Váz h: 160 cm.

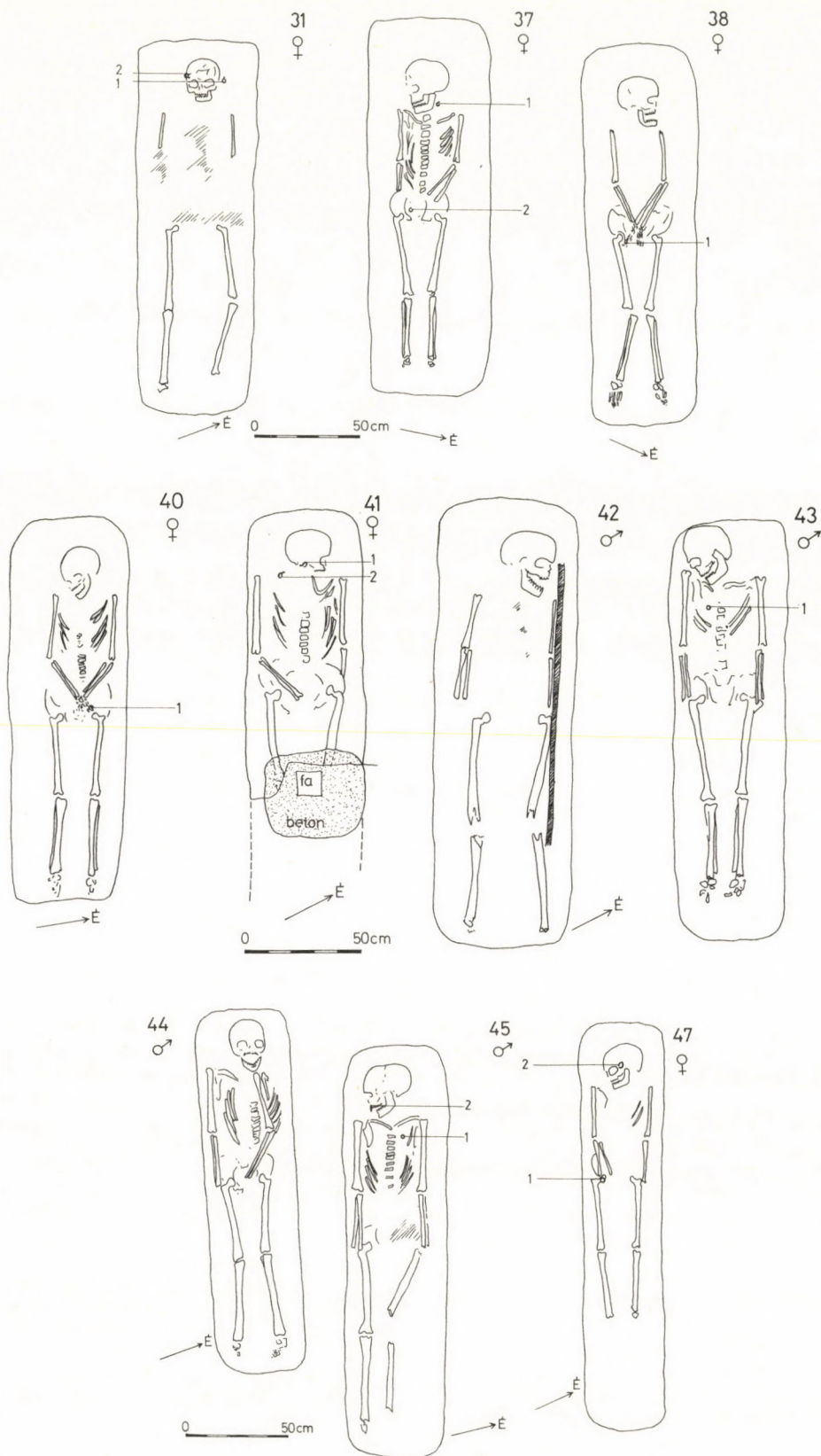
Melléklet: 1. *Nyílhegy*, hosszúkás formájú, hosszú nyéltüskéjű kovácsoltvas nyílhegy. A nyílhegy hegyével befelé, élén fekve, a sír sarkából került elő. Vessző nélkül kerülhetett a sírba. 2. *Hajkarika*, bronz drótból hajlított, az állkapocs alól, tojásdad formájú. 3. *Hajkarika*, kerek átmetszetű bronz drótból, a gerinc alatt. 4. *Ezüst-*

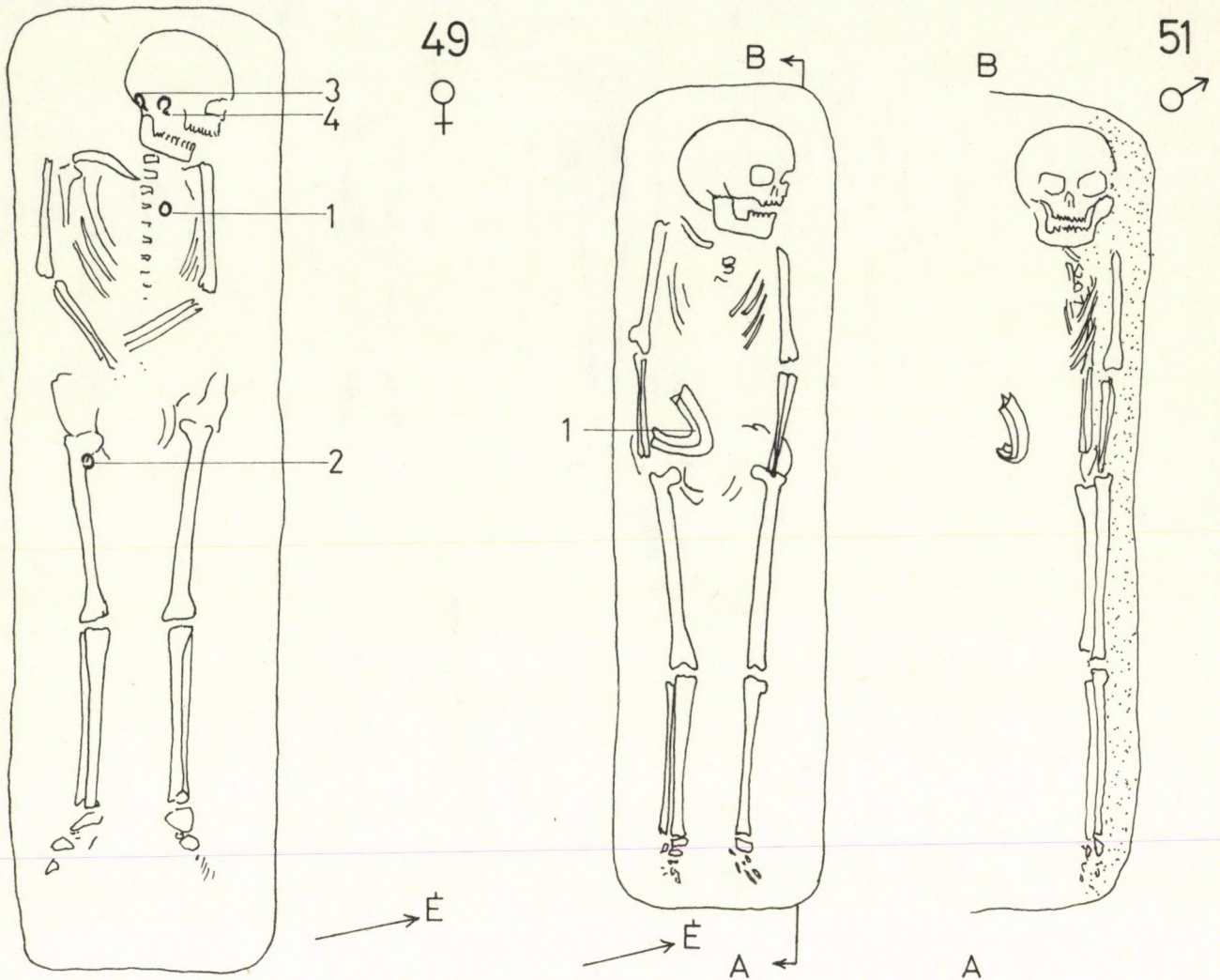
4. kép Szakony, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11. sír
Abb. 4. Szakony, Grab 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11

5. kép Szakony, 12, 14, 16, 20, 21, 24, III., 25, 27, 28, 29. sír
 Abb. 5. Szakony, Grab 12, 14, 16, 20, 21, 24, III., 25, 27, 28, 29

6. kép Szakony, 31, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47. sír
 Abb. 6. Szakony, Grab 31, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47

7. kép Szakony, 49. és 51. sír
Abb. 7. Szakony, Grab 49, 51

lemez, ívesen domborított ruhadísz a nyakrésze. 3. melléklet alatt fa (koporsó) maradvány.

13. sír. Gyermekek. A csontozat a koponya kisebb töredékeit kivéve szinte teljesen elenyészett. M: 80 cm (a kavicsra fekszik) I: 48° (Ny—K).

Melléklet: (10. kép) *Hajkarika*, bronzdrótból a koponya mellett. Á: 1,2 cm, V: 0,1 cm.

14. sír. Férfi, mat. (5. kép) Igen rossz megtartású váz. H: 55 cm, I: 51° (Ny-tól D felé 3°) Váz h: 167 cm.

Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, S végű, bronz, a koponya mellett. 2. *Nyílhegy*, kovácsoltvas, rombusz alakú. A sír sarkában élén áll, hegyével a sír felé. Vesszőnek nincs hely.

15. sír. Gyermekek, inf. I. Igen rossz megtartású váz. M: 52 cm, I: 52° (Ny-tól D felé 4°).

Melléklet nélkül.

16. sír. Nő, ad. (5. kép) M: 65 cm, I: 47,5° (Ny-tól É felé fél° eltérés).

Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, kerek átmetszetű öntött bronzhuzalból, a bal vállon. 2. *Hajkarika*, 5—6 szögletes átmetszetűre kovácsolt, nyitott végű bronz karika a koponya alatt.

17. sír. Férfi, mat. M: 85 cm, I: 50° (Ny-tól D felé 2°) Váz h: 160 cm. Egy betonoszloppal megbolygatták. Melléklet nélkül.

18. sír. Gyermekek. Váz teljesen elkorhadt. M: 60 cm, I: 48° (Ny—K).

Melléklet nélkül.

19. sír. Gyermekek. Váz igen rossz megtartású. M: 65 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2°). Váz h: kb. 90 cm lehetett.

Melléklet nélkül.

20. sír. Gyermekek. (5. kép) Rossz megtartású váz. M: 85 cm, I: 49° (Ny-tól K felé 1°) Váz h: kb. 100 cm.

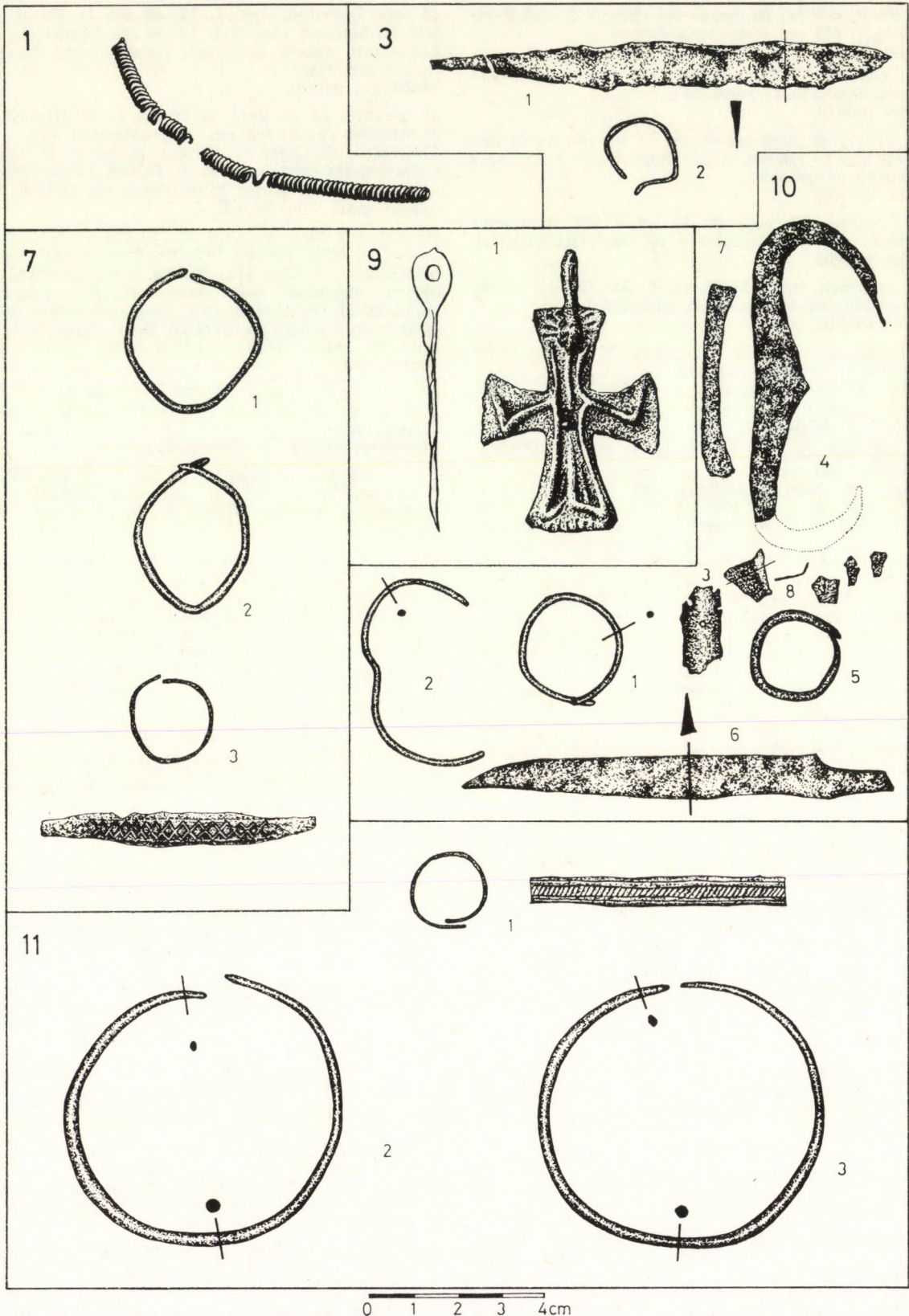
Melléklet: (10. kép) *Ezüstpénz*. Szájba helyezett (?) ezüstpénz, C. N. H. I. István (997—1039) + REGIA CIVITAS + STEPHANUS REX.

21. sír. Gyermekek. (5. kép) Rossz megtartású. M: 60 cm, I: 49° Ny-tól K felé 1°) Váz h: kb. 100 cm.

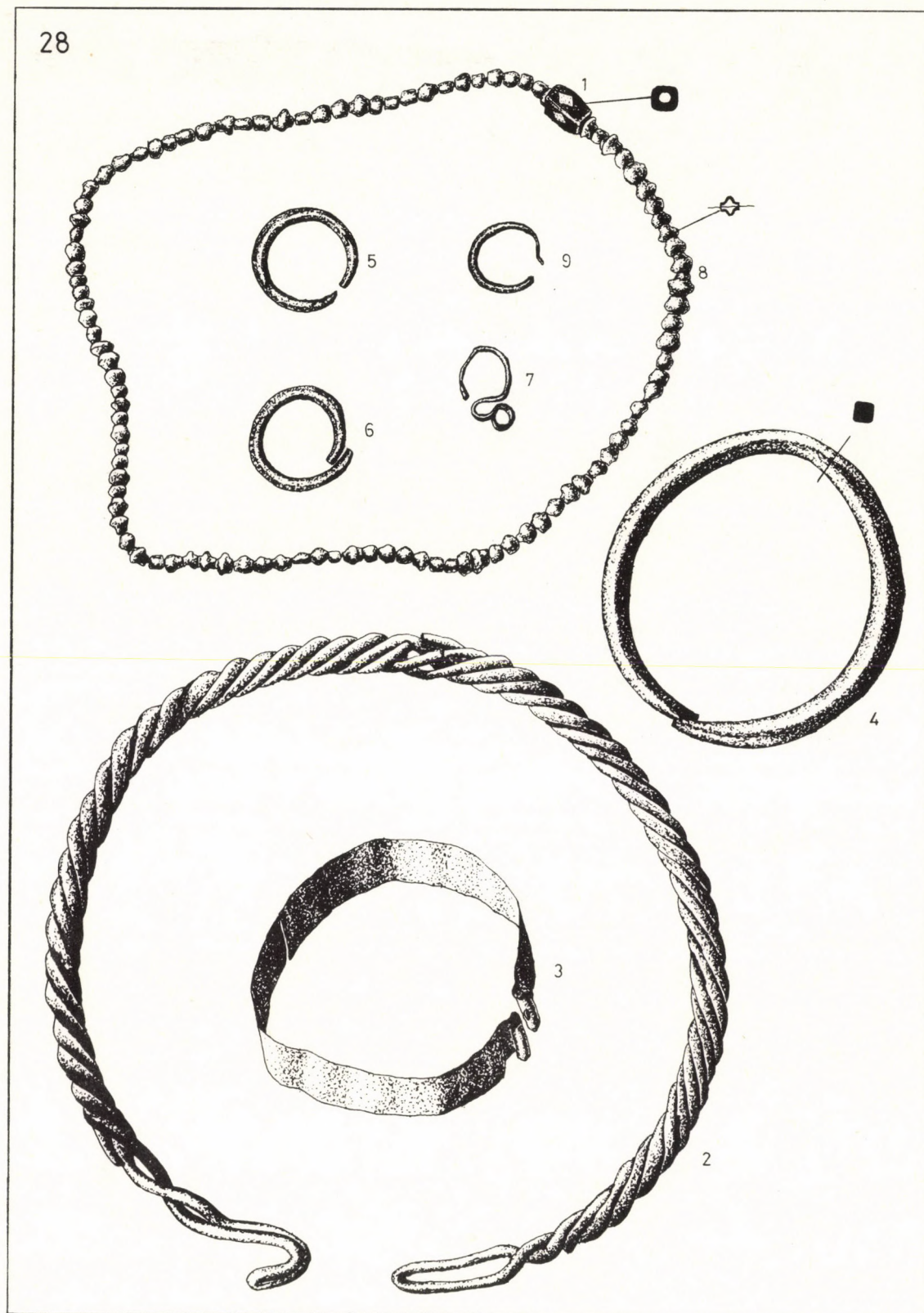
Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, bronz, S végű, az S végződés 0,6 cm szélesre lapított, a koponya alatt.

2. *Hajkarika*, bronz, S végű, a koponya alatt. 3. *Holdalakú csüngő*, ezüsből öntött hold alakú mellédísz, síkjára merőleges függesztőfüllel, két végén kis dudorral. A függő a hegyén állt az állkapocs mellett.

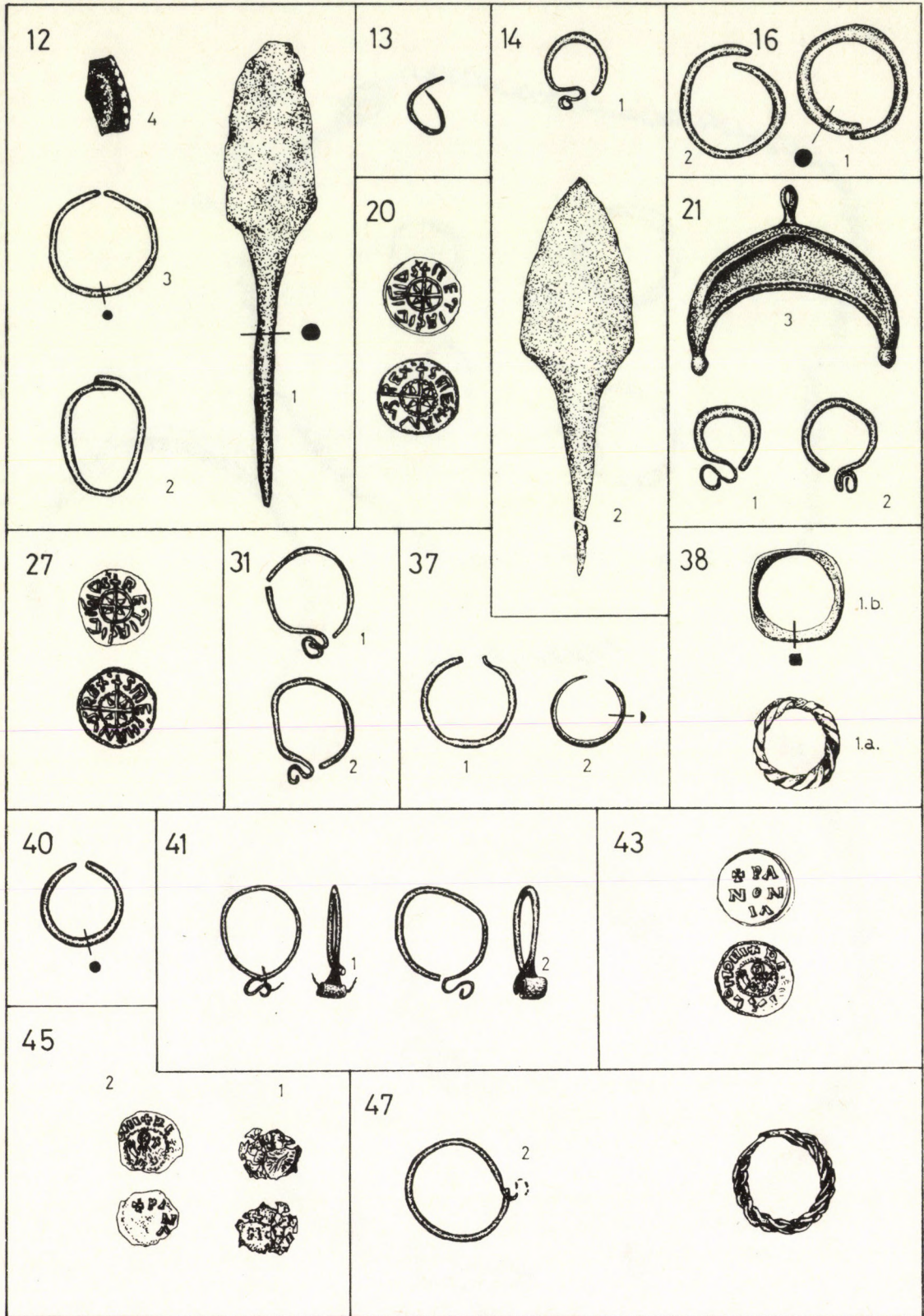
22. *sír.* Férfi, ad. M: 80 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3° eltérés) Váz h: 173 cm. Rossz megtartású. Melléklet nélkül.
23. *sír.* Férfi, ad. M: 55 cm, I: 49° (Ny-tól É felé 1°) Váz h: 175 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet nélkül.
24. *sír.* Nő (?) (5. kép) M: 70 cm, I: 49° (Ny-tól D felé 1° eltérés) Váz h: 166 cm. Rossz megtartású. A sír vágja a Hallstatt-kori urnasírt. Melléklet nélkül.
25. *sír.* Gyermekek. (5. kép) M: 70 cm, I: 49°. Igen rossz megtartású váz. A sír metszi a III. Halstatt-kori sírt. Melléklet nélkül.
26. *sír.* Gyermekek, inf.? M: 70 cm, I: 51° (Ny-tól D felé 3°) Váz h: 120 cm. Igen rossz megtartású. Melléklet nélkül.
27. *sír.* Férfi, ad. (5. kép) Bolygatott. M: 83 cm, I: 50° (Ny-tól D felé 2°) Váz h: 150 cm. Melléklet: (10. kép) *PéNZ*, a bal könyöknél. Ezüst dénár, C. N. H. I. I. István (997–1038) + REGIA CIVITAS + STEPHANUS REX.
28. *sír.* Nő, mat. (5. kép) M: 85 cm, I: 47° (É felé 1° eltérés) Váz h: 155 cm. Melléklet: (9. kép) 1. *Gyöngyszem*, hasábalakú kék posztagyöngyszem, négy oldalán világosabb kék rombuszalakú minta. 2. *Nyakpercec*, 4, egyenként 0,3 cm vastag bronzhuzalból hurokkal és akasztókampóval. A 4 vastag szál közé még egy huzal van befonva. (2 vékony bronzdrót összesodrásából kialakítva) Á: 16. cm. 3. *Karpercec*, ezüstlemezből készített, visszapódrótt végein kilyukasztott karpercec a jobb karon. 4. *Karpercec*, szögletes átmetszetű bronz karpercec, végei hegyesednek, a bal karon. 5. *Gyűrű*, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, nyitott bronzgyűrű, a jobb kézen. 6. *Gyűrű*, kerekátmetszetű bronzhuzalból hajlított nyitott bronzgyűrű, a bal kézen. 7. *Hajkarika*, bronz, S végű. Másodlagos helyzetben a medencecsont közelében. 8. *Gyöngyök*, 111 db sárgásfehér és részben aranyozott üvegpasztagyöngy, kerekded formájúak. A nyakban voltak az 1. melléklettel. 9. *Hajkarika*, ezüst, S vége letörött, a sír felső végében. A koponya alatt fa (koporsó) maradványt lehetett megfigyelni.
29. *sír.* Gyermekek (5. kép) M: 85 cm, I: 49,5° (Ny-tól D felé 1,5° eltérés). Rossz megtartású váz, melléklet nélkül. A sírra később egy hasonló méretű üres sírt ástak.
30. *sír.* Férfi, mat. M: 95 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3°) Váz h: 170 cm. Nagy sírgödör. Melléklet nélkül.
31. *sír.* Nő. (16. kép) M: 92 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3° eltérés) Váz h: 155 cm, igen rossz megtartású. Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, bronzdrótból hajlított S végű karika, ketté törve. 2. *Hajkarika*, a koponya két oldalán.
32. *sír.* Gyermekek, inf. I. (?) M: 85 cm, I: 43° (Ny-tól É felé 5°) A vázból csak a koponya töredékei figyelhetők meg, a váz többi része elenyészett. Melléklet nélkül.
33. *sír.* Férfi, ad-mat. M: 80 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3° eltérés) Váz h: 160 cm. Jó megtartású váz, törött koponya. Melléklet nélkül.
34. *sír.* Gyermekek. M: 60 cm, I: 49° (Ny-tól D felé 1° eltérés) A csontozat a koponya és néhány fog kivételével teljesen elkorhadott. Melléklet nélkül.
35. *sír.* Férfi, ad-mat. M: 65 cm, I: 47° (Ny-tól É felé 1° eltérés) Rossz megtartású, bolygatott váz. A sír alján 10–20 cm vastagon temetés előtti földvisszatöltés. Melléklet nélkül.
36. *sír.* Gyermekek, Inf. I. M: 60 cm, I: 49° (Ny-tól D felé 1°) Mérfető vázhossz: kb. 85 cm. Rossz megtartású, bolygatott. Faszén (koporsó) maradványok figyelhetők meg a sír alján. Melléklet nélkül.
37. *sír.* Nő, ad. (6. kép) M: 80 cm, I: 50° (Ny-tól D felé 2° eltérés) Váz h: 150 cm. Jó megtartású váz. Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, bronz, S vége még sírbatemetés előtt letörött. 2. *Gyűrű*, bronz, félkör átmetszetű (belül lapos, kívül domború) nyitott, keskeny végű, a bal kézről.
38. *sír.* Nő, mat. (6. kép) M: 70 cm, I: 52° (Ny-tól D felé 4° eltérés) Váz h: 160 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet: (10. kép) 1/a. *Gyűrű*, 3 bronzszáלבól fonott, nyitott, hegyesedő végei összeérnek. A balkéz középső ujján kívül. 1/b. *Gyűrű*, ezüst, szögletes átmetszetű, zárt gyűrű, rajta kalapálás nyomai. Belül kerek, kívül szögletes. A balkéz középső ujján belül, kívül a kisebb, fonott volt.
39. *sír.* Férfi, ad-mat. M: 75 cm, I: 49 és fél° (Ny-tól D felé 1 és fél° eltérés) Váz h: 170 cm. Közepes megtartású váz. Melléklet nélkül.
40. *sír.* Nő, juv. (6. kép) M: 65 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2° eltérés) Váz h: 150 cm, igen rossz megtartású. Melléklet: (10. kép) *Gyűrű*, kerek átmetszetű, nyitott, a jobb kézen.
41. *sír.* Nő, mat. (6. kép) M: 90 cm, I: 43 és fél° (Ny-tól É felé 4 és fél° eltérés) Jó megtartású váz, vázhossz nem mérhető. Melléklet: (10. kép) 1. *Hajkarika*, ezüst, S végű. 2. *Hajkarika*, ezüst, S végű, alatta famaradványok (koporsómaradvány). Az 1. hajkarika S végébe egy textilszál volt befűzve. A fonal a haj megkötését szolgálhatta, illetve a karikának a hajfonaton vagy bőrszalagon való rögzítését.
42. *sír.* Férfi (6. kép) M: 100 cm, I: 44° (Ny-tól É felé 4°) Váz h: 165 cm. Rossz megtartású, pl. állkapocs elenyészett, csak alsó fogsorai fekszenek helyükön. Bal oldalon 120 cm hosszan 3 cm széles fekete, faszénzerű csík, a koporsó oldala. Ez 10 cm magasságban megfigyelhető volt, mint élén álló deszka nyoma. Melléklet nélkül.
43. *sír.* Férfi, ad. (6. kép) M: 100 cm, I: 44° (Ny-tól É felé 4°) Váz h: 160 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet: (10. kép) *PéNZ*, a mellkas jobb oldalán, ezüst, jó megtartású, C. N. H. 22. kis eltéréssel, pl. R betű. Salamon (1063–1074) + REX SALOMONI + PANNONIA.
44. *sír.* Férfi, ad. (6. kép) M: 85 cm, I: 45,5° (Ny-tól É felé 2,5° eltérés) Váz h: 160 cm. Viszonylag jó megtartású váz. Melléklet nélkül.
45. *sír.* Férfi, ad-mat. (6. kép 45.) M: 85 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2°) Váz h: 170 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet: (10. kép) 1. *PéNZ* (14. kép 45,1) Ezüst, igen rossz megtartású, a mellkas bal oldalán C. N. H. 22., Salamon (1063–1074), + REX –SALOMONI + PANNONIA. 2. *PéNZ*, ezüst, rossz megtartású. A szájba helyezték. Élén állva a felső fogsor külső részére ragadva találtak. C. N. H. 22. Salamon (1063–1074) + REX SALOMONI + PANNONIA.
46. *sír.* Férfi, ad-mat. M: 95 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3° eltérés) Váz h: 160 cm. Jó megtartású váz. Melléklet nélkül.
47. *sír.* Nő, mat. (6. kép) M: 85 cm, I: 44° (Ny-tól É felé 4° eltérés) Váz h: 140 cm. A sír alján, a hosszanti oldalak részösen vannak kiképezve, alsó 10–15 cm-es szakaszon. A váz rossz megtartású.

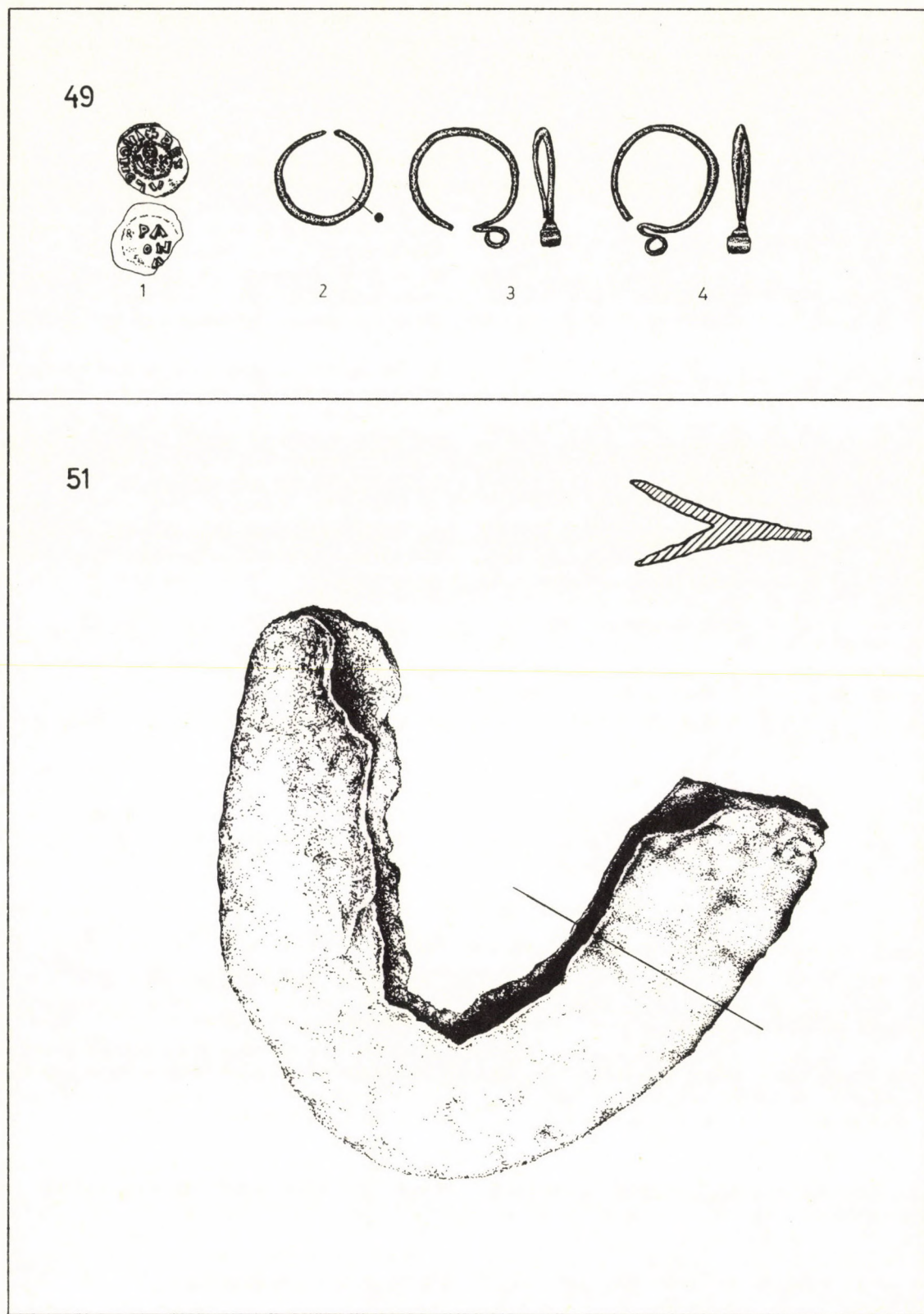
8. kép Szakony, 1—11. sír mellékletei
 Abb. 8. Szakony, Beigaben der Gräber 1—11

9. kép Szakony, 28. sír mellékletei
 Abb. 9. Szakony, Beigaben des Grabes 28

10. kép Szakony, 12—47. sír mellékletei
 Abb. 10. Szakony, Beigaben der Gräber 12—47

11. kép Szakony, 49—51. sír mellékletei
Abb. 11. Szakony, Beigaben der Gräber 49—51

Melléklet: (10. kép) 1. *Gyűrű*, ezüst, négy szálból fonott, végein vékonyodó, nyitott, szép kivitelű, a jobb kézről. 2. *Hajkarika*, vékony ezüstszálból hajlított S végű karika. S vége szélesre kalapált, vékony, ezért több darabra törött.

48. *sír*. Gyermekek, inf. II. M: 70 cm, I: 45° (Ny-tól É felé 3° eltérés) Váz h: 110 cm. Rossz megtartású. Melléklet nélkül.

49. *sír*. Nő. (7. kép) M: 85 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2°), Váz h: 155 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet: (11. kép) 1. *Pérez*, papírvékony, rossz megtartású, ezüst, törött. C. N. H. 22., Salamon (1063—1074) + REX SALOMONI + PANNONIA. Mellre, a bal oldalra helyezték. 2. *Gyűrű*, bronz, nyitott végű, kerek átmetszetű, a bal kézről. 3. *Hajkarika*, bronz, S végű, a koponya felső részén. 4. *Hajkarika*, bronz, S végű, a koponya alatt.

50. *sír*. Férfi, ad. M: 90 cm, I: 42° (Ny-tól É felé 6° eltérés) Váz h: 155 cm. Rossz megtartású. Melléklet nélkül.

51. *sír*. Férfi. (7. kép) M: 85 cm, I: 46° (Ny-tól É felé 2° eltérés) Váz h: 150 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet: (11. kép) *Ásóvasalás*: U formájú kovacsoltvas lemezből készített vasalás. H: 11 cm, Sz: 14 cm, él Sz: 4 cm. A faásót befogó lemezek egymástól 1,5—2 cm-re. Az ásó élével ferdén lefelé — 70 cm mélyen volt, 10 cm-rel magasabb szinten a váztól, a medence jobb oldala felett, hegygel a medence felé. Valószínű, hogy a sír betemetésekor beejtették, és már nem vették ki.

52. *sír*. Férfi, ad.-mat. M: 100 cm, I: 47° (Ny-tól É felé 1° eltérés) Váz h: 170 cm. Rossz megtartású váz. Melléklet nélkül.

A temető területén feltárt őskori sírok:

I. *sír*. Ny—K tájolású zsugorított csontváz. A halott arccal É felé volt fordítva. Koponyája bolygatott. A sírgödör lekerekített sarkú.

Melléklet: (8. kép) 1. *Bronz spirál*, kerek átmetszetű rugószerű ékszer ketté törve. 2. *Cserépedény*. A koponyától É-ra egy csésze lenyomata látszott, a fekete színűre égett edénykének csak töredékei maradtak meg.

II. *Urnasír*. Hallstatt-kori, a 11. sír közelében került elő. Egy nagy vöröses színű urna megbolygatott töredékei.

III. *Urnasír*. Hallstatt-kori. A 24. és 25. sírok között kerül elő, alja — 60 cm mélyen van. Egy nagy urna, benne füles csésze. Körülötte szórt kalcinált csontok és faszén.

ÉRTÉKELÉS

A temetőrészlet értékelését TETTAMANTI 1975 rendszerezése alapján végeztem el.

I. *A temető fekvése*: A Répce felé kissé lejtő, sík területen, enyhe D-i lejtőn. A X. századi kiscsaládi temető valamivel magasabb szinten, északabbra található.

II. *A sírgödrök alakja, nagysága*: A gödrök mindig egyenes alakúak, lekerekített sarkúak. Néhány esetben (4., 4., 27., 28. síroknál) enyhén trapéz formájú a gödör, a fejnél szélesebb, lábánál keskenyebb. A sírok méreteit általában az eltemetett egyén méretei határozzák meg. Legkisebbek a 8., 13., 15., 18., 19., 20., 21., 25., 34., 36., gyereksírok: H: 76—110, Sz: 35—40 cm. A 21. mellékletes kislány sírja hosszabb (112 cm), szélessége viszont az átlagos (40 cm). Nagyobb gyerekek sírjai szélességben (40

cm) nem változnak, hosszban a 26. sír 130 cm, a 48. sír 135 cm. A 29. sírban is gyermek nyugodott, szélesség itt is az átlagos 40 cm, hossz azonban 155 cm. Itt megfigyelhető volt, hogy a sírra egy átlagos méretű gyereksír gödrét (100×400 cm) utólag ráásták. A 2. gödör azonban üres. A felnőttek sírjainál korántsem figyelhető meg ez a méretbeli átlagosság. Legkisebb az 5. sír gödre (160×32—40 cm), nagyobb a 30. sír (220×80 cm). Mindkettőben melléklet nélküli férfi nyugodott. Az elhunyt méretei és a koporsó méretei általában itt is megszabták a gödör méreteit. De szembevetendő, hogy az 5. melléklet nélküli sírba szinte bele volt szorítva a halott, a gazdagon felékszerezett 10. sírban nyugvó férfinak viszont 245×70 cm-es sírgödröt ástak. Mellékletes halottnak megfelelő méretű gödröt ástak, lényegesen azonban nem mélyebbet, csak 1—2 ásonnyal mélyebbek esetleg az ezüstékszeres vagy gazdagabb sírok. Az eddigi megfigyelések alapján a szakonyi temetőben ez nem törvényszerűség. (Pl. 5. sír — 60 cm, 10. sír — 80 cm).

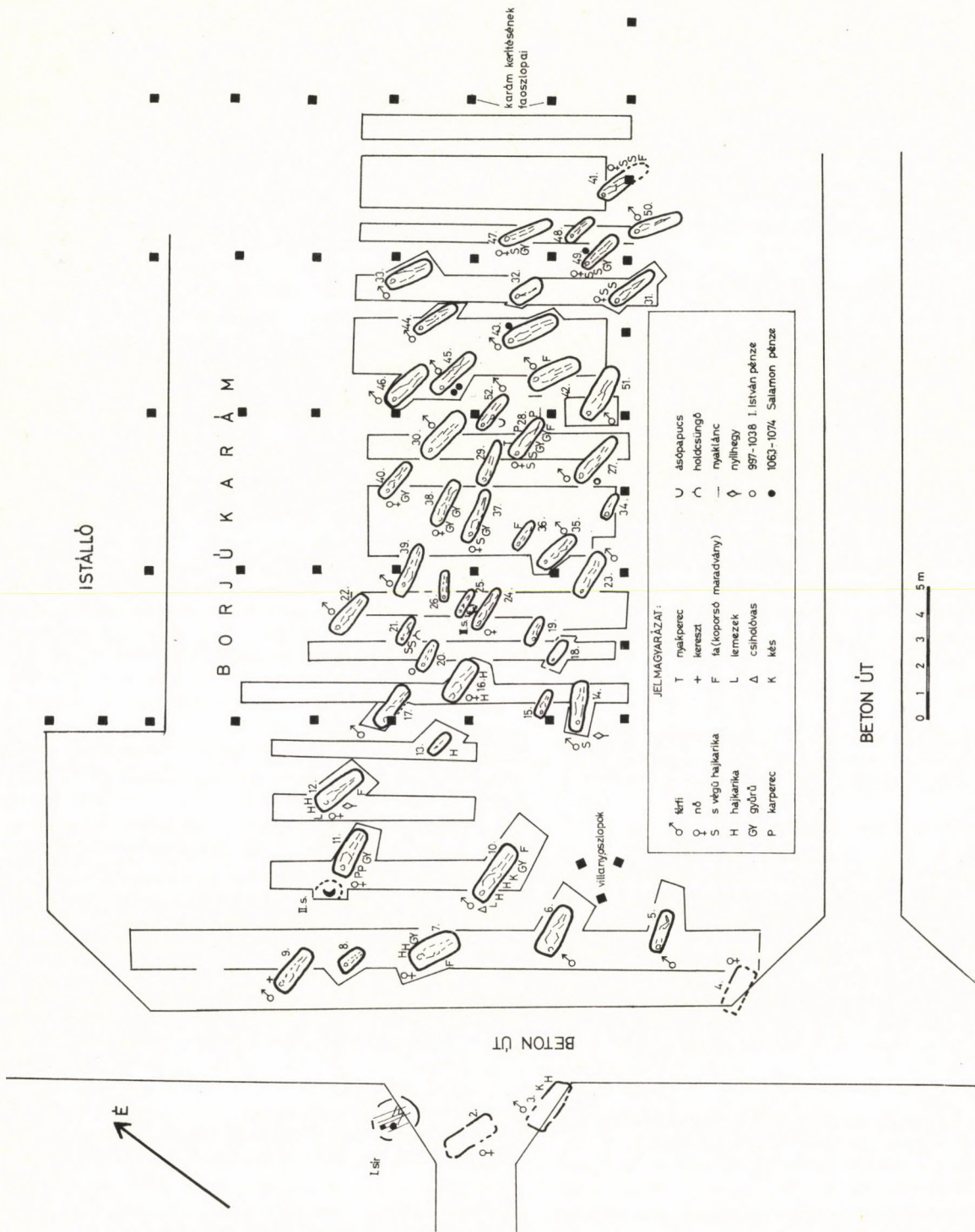
A temető É-i széle a 37. — 47. — 41. sírok vonalában állapítható meg. Ezekből még 4—5 méternyi üres sávot feltártunk, temetőárok nem került elő.

III. A sírok iránya:

A mellékelt sírrajzok (4—7. kép) és temetőterkép (12. kép) alapján világosan látszik, hogy a sírok zöme Ny—K-i tájolású, ettől jelentősebb eltérést a K-i rész sírjai mutatnak. Ezek átlag 3—4°-kal térnek el a Ny-i iránytól É felé, az 50. sír pedig ugyanitt 6°-ot. A 14. és 26. sír viszont a D-i irány felé tér el 3°-ot Ny-tól. A 14. sír — mint arra még utalunk az alábbiakban — egy nyílhegyet tartalmazott, érdekes, hogy a másik nyílhegyes sír a 12. viszont Ny-tól újra É felé tér el 4°-ot, így ha a sír tájolás-eltérése valami etnikai különbözőségeire utalna, nehezen lenne megmagyarázható a nyíl sírbahelyezésének szokásában megnyilvánuló azonos gyökerű (babonás) felfogás. A sírok pontos helyét a temetőben nyilván sírhantok és talán más jelek mutatták. Így a sírok ásásánál a korábbi sírsorokat vették figyelembe, ezek nem mindig egyenesek, hanem néha kissé ívesek, mint pl. a 27—33. sírok közötti sor. Másik sírsorként a 23—40. sírok közötti sírok foghatók fel. Ezek közé szintén kissé ívesen a 29—30—46. sírok ékelődnek be, mint egy következő sírsor. S talán hasonlóképpen az 51—42—43—32—47. sírokat újabb sornak tarthatjuk, amihez a 31—49—48. sírok sora csatlakozik — újra kissé eltérő tájolásban. Így tehát a korábbi sírcsoportok, sírsorok tájolása lényegében meghatározta a közelükbe ástott sírgödör tájolását. A 27. sír, vagy a 7. sír ellenkező előjelű, jelentős tájolásbeli eltérést azonban ezzel nem igen lehet magyarázni.

IV. Koporsós temetkezések:

Koporsóra utaló famaradványok a 7. női, 10. férfi, 12. női 28. női, 36. gyermek, 42. férfi sírokban voltak. A koporsós sírok két csoportban találhatók.

12. kép Szakony, Lenin MGTSz major. A XI. századi temető részletrképe
 Abb. 12. Szakony, Gehöft der Lenin-LPG. Teilkarte des Friedhofes aus dem 11. Jh.

Egyik a 7, 10, 12. sírcsoport, mind mellékletes, talán családi csoport. A másik a 28, 36, 42. szintén egymás melletti, de nem egy sorban lévő sírok csoportja. A famaradványok általában a bronz ékszerre korrodálva voltak csak megfigyelhetők, kivéve a 42. sírt és 36. sírt. Koporsószegek nem kerültek elő. A szög nélküli fakonstrukciók még a kérget is őrző tölgyfából készültek esetenként (28. sír), amit a kéregtörődék a sírban bizonyítani látszik. A szakonyi koporsók a XI. század első felére datálhatók, egyéb hazai temetőkben is a X. sz. vége felé gyakoribb a temetkezésnek ez a módja és csak a XI. sz. vége felé válik általánossá (TETTAMANTI 1975. 94).

V. A vázak helyzete:

Minden esetben hátonfekvő, nyújtott helyzetű vázak. Különleges eset az 5. sír (4. kép), ahol a halottnak túl kicsi gödröt ástak, így feje a sírgödör végének van támasztva.

a) A karok helyzete:

Ezt a kérdést a kárpátmedencei X–XI. sír-leletanyagánál alaposan feldolgozták (TETTAMANTI; 1975, 96–101; SZABÓ 1980). Általában az összetett, összekulcsolt, keresztbe tett karú vázakat keresztények maradványainak tartják, akiket imádkozó kéztartással temettek el. A szakonyi temetőben jól bizonyítható volna ezt a 9. sír halottjának kéztartása, ahol a keresztet találtuk. Itt azonban a temetőre jellemző kéztartást figyelhettünk meg: 1: Bal kéz nyújtva a medence mellett, jobb kéz a medencére helyezve. Ez az 1. variáció 13 esetben fordul elő. 2: Jobb kéz nyújtva, bal kéz a medencére helyezve: 6 esetben. 3: Mindkét kéz a medencére helyezve és összekulcsolva: 6 esetben, 4: Mindkét kéz nyújtva a medence mellett: 14 esetben. 6: Bal kéz a mellre, jobb kéz a szájhoz helyezve: 1 eset.

b) A vázak (törzs, láb) helyzete:

Feltételezhető, hogy rabszolgát temethettek el az 5. sírba, ahol a gödör hossza rövidebb a halott egykori magasságánál. A lábak általában párhuzamosan, egymás mellett fekszenek, kivéve a 22, 31, 38, és 50. sírok vázait. A 38. sír vázának térdei oly közel vannak egymáshoz, hogy itt esetleg feltételezhetnénk az ún. „gúzsbakötést” (TETTAMANTI 1975, 101), ennek azonban semmi bizonyítéka nincsen. Talán a sírgödör szűk volta, vagy a meg nem figyelhető, de feltételezhető koporsóban való félrecsúszás okozhatta, hogy a 43, 44, 49. és kisebb mértékben még néhány váz jobb, illetve bal válla felcsúszott a temetés folyamán. A koponyák arccal általában felfelé néznek, néhány esetben a fej jobbra vagy balra billent. A 10. és 28. gazdag sírok vázainál ez nem fordult elő, ami a gondos temetésre utal.

A 11. sírnál a balkéz ujjai a gyűrűvel a sír ÉNy-i sarkában található. Mivel azonban egy-két csigolya sincs eredeti helyén, itt férgek mozdíthatták el a csontokat. Ezt megemlítjük, mert balkéz le-

vágását a bezdédi 15. sírból említik (TETTAMANTI, 1975, 102).

Rituális célú bolygatás talán a 28. gyermeksírra való ráásánál feltételezhető, ahol a második sírgödör, amely szintén egy gyerek sír méretének felelt meg, üres maradt. Utántemetkezés szándéka is feltételezhető.

VI. Halotti obulus:

A kutatás szerint a legkorábbi (Stephanus rex) pénzek sírbahelyezésének szokása lassan terjed el az országban. A dunántúli temetőkben nem is fordulnak elő olyan sok helyen, mint az Alföld D-i részein és Nógrádban. A Ny-Dunántúlon pl. Sorokpolányban és Pusztasomorja-Timárdombon feltárt temetők sírjaiban találtak ilyen pénzeket (TETTAMANTI 1975, 103 és 7. térkép).

A szakonyi temetőben 2 Stephanus rex (20, 27. sír) és 4 Salamon pénz került elő (43, 49, és 45. sírokban, utóbbiban 2 db).

1. Szájban:

45. férfi sír (másik mellen),
20. gyermeksír.

2. Mellen:

45. férfi sír (másik szájban),
43. férfi sír,
49. női sír.

3. Bal könyöknél: 27. férfi sír.

A korábbi a szájba és a halott mellé helyezett obulus (Stephanus rex), a későbbi a mell jobb, vagy bal oldalára helyezett Salamon-pézn. Ugyanakkor Salamon-pénzt szájba is helyeztek. 3 férfi, 1 női és 1 gyermeksírban volt halotti obulus. A Stephanus rex pénzek a temető belsőbb területén, a Salamon pénzek a temető széle felé kerültek elő. Ebből arra következtethetünk, hogy Salamon uralkodása vége felé, vagy néhány évvel azután, a szakonyi lakosokat is a templom körüli temetkezésre kötelezték s ezt a temetőjüket az 1070-es évek vége, az 1080-as évek eleje felé tovább nem tekinthették temetkezési helyüknek.

VII. A fegyverek, munkaeszközök, ékszerek és ruházatok rituális vonatkozásait megvizsgálva

arra a megállapításra juthatunk, hogy bár az ide temetkező közösség keresztény lehetett, még erősen éltek ősi szokások, pl. törött nyílvevő sírbahelyezése a nyílhegy élére állításával a halott bal lábánál (14. férfi sír, 12. női sír). A sírbanyilazás (Szabadkígyós, Hajdúböszörmény, Eger, Miskolc, Tiszajenő, Eperjeske, Maroskarna-(Blandiana) stb. temetőiben a halott ártó erejének elpusztítását célozhatta (TETTAMANTI 1975, 109–110). A sírbalövés szokását a teljes X. századból ki lehetett mutatni. Későbbi adatot nem ismerünk. A szakonyi nyílhegyek a halott felé állnak, de annyira a sír végében, hogy a nyílvevő legfeljebb eltörve fért be a sírba, vagy csak az élére állított nyílhegyeket helyezték be. A XI. század közepére tehát a bizonyára egyházilag tiltott sírbalövés helyett, ezt az

ősi eljáráshoz hasonló változatot alkalmazták. A nyílhegyek a csontvázal egy mélységben találhatóak, tehát a temetés kezdetén a sírba helyezték ezeket, mint rontás elleni éles tárgyakat. (LÁSZLÓ 1955, 134—144). A X. században éles sarlók és bal-ták is hasonló céllal kerültek sírokba.

Kecskeméten a IV/2. sírban az ásópapucs éllel felfelé állt a halott fölött (HAMPEL 1905, 105, TETTAMANTI 1975, 110). A szakonyi 51. sír ásópapucsának éle viszont lefelé irányult, tehát a már részben betemetett halott fölé ejtették vagy helyezték a sírba. Ez véletlen lehetett. A sírba helyezett, élükkel felfelé, hegyükkel a halott felé állított nyílcsúcsok viszont azt bizonyítják, hogy az éles vastárgyak rontást elhárító, vagy védő szerepébe vetett hit Szakonyban sem tűnt el a többi pogány szokással (ételmelléklet, tor, lovas- és fegyveres temetkezés, végtagok levágása) együtt a kereszténység hatására még a X. század első felében sem.

A temetkezési szokásokból és mellékletekből ítélve, tehát egy már keresztény hitre térített, de még templommal nem rendelkező faluközösség temetője a szakonyi. Valószínűleg egységes etnikumú, de társadalmilag tagozott köznépi közösségé.

Alsó- és Felső-Szakony középkori eredetű kettéosztása a nemzetségi birtokban maradt falurész és a királyi birtokba került, várszolgálatra rendelt népek falurészének egymásmellettségét jelölheti.

Vajon a királyi birtok népei nyugszanak-e a temetőben s köztük keresendők a kohászok, akik a Zanót és a Békástó között olvaszthatták a vasat? Vagy az ősfoglaló nemzetség (akiknek temetője egy kilométernyire van) birtoka volt lelőhelyünk népe? Avagy együtt temetkezett (s ez a legvalószínűbb) a királyi és nemzetségi birtok népe.

VIII. Mellékletek

Használati tárgyak:

Kés, a 3. és 10. férfi sírban volt. E két sír a temető korábbi periódusához tartozik. Ha a Salamon pénzeivel datált 43, 45, 49. sírokat vesszük későbbieknek, a korábbi (Stephanus rex pénzeit tartalmazó 20. és 27. sírok) délebbre, a temető közepe felé esnek. A kést tartalmazó két sír még délebbre a temető közepe felé található. Közülük a gazdagabb (10.) sírban *tűzszerzők* (csiholóvas) is voltak, valamint a halott bronz varkocsdíszei, bronzgyűrűje és ruhája felső szegélyének ezüstlemezekkel való díszítése arra utal, hogy az előbbieknél tehetősebb lehetett. A 10. sírban az egyik varkocskarika (18. kép) széthajlítva került a sírba (4. kép). A tűzszerzők itt börtársolyban helyezkedhettek el a halott jobb oldalán. A tarsoly szerkezetéhez tartozhatott a 7. mellékletként említett kovácsoltvas, mint merevítő. A kés külön börtokban lóghatott a tarsoly mellett.

A 3. sír kése már nem viselet szerinti elhelyezésében, vagy munkaeszközként kerülhetett a sírba, hanem mint éles tárgy, rontáshárító eszközként. Így

értelmezi pl. Tomka Péter az avarkori sírokban így előkerült késeket (TOMKA 1972, 69). Pontosán megegyezik a kés elhelyezése a Dör-Kápolna dűlői 16. sír késének helyzetével. Mindkettő azonban bolygatott sír volt (TOMKA 1972, 37).

A 12. és 14. sírokban talált *nyílhegyekről* fentebb megállapítottuk, hogy ezek is rontáshárító éles eszközként kerülhettek a sírba.

A 9. sír latin *keresztje* sem a viselet tartozéka, hanem az előbbiekhöz hasonlóan az eltemetett és hozzátartozói túlvilági életben vetett hitének bizonyítéka. A közeli X. század eleji szakonyi kiscsaládi temetőben fűrészalakú függő került elő, mint rontáshárító ékszer (DIENES 1972, 48). Ugyanott az egyik női sírba helyezett lószerszámon a magyar ősvallás életfa ábrázolása tűnik fel egy vereten (DIENES 1972, 49). A temetőben elfoglalt helye alapján a 9. sírt a XI. sz. elejére datálhatjuk. A történelmi Magyarországon eddig ismert X—XI. sz.-i 23 bronz mellkereszt között (LOVAG 1980, 363) a szakonyinak a cikói nevezhető — megmintázását tekintve — közeli stílusú analógiájának. Méretei azonban annak valamivel kisebbek és Krisztus alakjának megmintázása — bár hasonlóképpen stílárius — lényegesen eltér. A szakonyi korpusz orons kéztartása, a glória és a köldök határozott jelölése jellegzetes. Környékbeli műhelyre utalhat a D és K-Mo-i korpuszoktól való formai eltérése, ahol e három jellemző együtt nem figyelhető meg. Megjegyzendő, hogy az Arad-Földvár és Nyírkarász Árpád kori temetőinek latinkeresztjei (LOVAG 1980, 366, 367) orons kéztartásukkal a szakonyira hasonlítanak, méreteik azonban kisebbek.

Ruházat, hajviselet:

Hold alakú csüngő a 21. gyermeksírból fordult elő, eredetileg a mellen függött, de már elmozdított helyzetben találtuk. Az öntött ezüsthűző az Arad-Földvárpuszta-i (HAMPEL 1905, 506) budapesti (HAMPEL 1905, 848) stb. sima mezőjű, bordával keretezett darabokra hasonlít (KRALOVÁNSZKY 1959, XII. tábla 18—21 és XIII. tábla 1—2). Közülük az Arad-Földvárpusztán talált csüngő olyan környezetben bukkant elő, ahol az I. Bélától (1061—63) Szent Lászlóig (1077—95) terjedő időből pénzek is kerültek elő a sírokból. A szakonyi 21. sír a Szent István pénzt őrző 20. sír mellett került elő, attól É-ra a temető széle felé. Ugyanakkor beljebb a Salamon pénzeit őrző síroktól. Így csüngőket az 1040—50-es években helyezték a sírba. Ez a babonás pogány eredetű kultusztárgy is arra utal, hogy a szakonyi közösség még csak felületesen és hivatalosan válhatott kereszténnyé, az ősi szokások még szilárdan tartották magukat. Kralovánszky Alán feltérképezte a holdalakú csüngő elterjedését Európában és megállapította, hogy a Kárpátmedencébe K-ről jutott, használata a római kortól a XI—XII. sz.-ig (a kereszténység elterjedéséig és a hit megszilárdulásáig) mutatható ki. A kereskedelmi utak és a félholdalakú csüngőleletek előkerülési

helyének térképre vitele alapján megállapítja, hogy a csüngők távolsági kereskedelem révén jutottak messzi vidékekre. Ezt alátámasztja a szakonyi és aradi példányok szinte teljes megegyezése. Ugyanakkor ez a sima lapú, szélen peremmel ellátott csüngőtípus csak a Kárpát-medencében ismert (KRALOVÁNSZKY 1959, 78, 1/d típus), így készítő műhelyét is a X—XI. századi Magyarországon feltelezhetjük.

Gyűrűt 7 női és a 10. gazdag férfi sírban találtunk. A 38. mat. nő sírjában 2 gyűrű volt ugyanazon az ujjon. A gyűrűk lelőhelye: a 7. és 11. sírban bolygatott helyzetben, eredeti helyzete nem rekonstruálható. 3 esetben jobb kézen (10. férfi, ad, 40, nő, juv; 47. nő, mat.). 2 esetben bal kézen (38. nő mat; 10. férfi ad.) volt a gyűrű.

A gyűrűknek négy típusát lehetett megkülönböztetni:

1. Nyitott végű bronzhuzalból készült. Átmetszete kerek. A 49. sírban ez Salamon (1063—1074) pénzével került elő. Tehát a temető későbbi periódusához tartozik és a XI. század 60—70-es éveire datálható.

a) A 7. sír trébelt, domborított keskenyedő végű gyűrűje a XI. század első felére datálható a temetőben elfoglalt helye (Stephanus Rex pénzes síroktól D-re). Jó analógiáját az egyik székesfehérvári temetőben találjuk (HAMPEL 1905, 870), a demkóhegyi 21. sírban, (a szakonyiakra hasonlító fonott gyűrűvel, S végű hajkarikával és nyitott végű karpereccel). A domborítás a szakonyihoz hasonlóan rombusz alakú, itt bizvást gondolhatunk egy műhelyre, mint készítőre és a XI. század elejére.

b) A 11. sír gyűrűje, párhuzamos szélű, szabályos bronzlemezképből van hajlítva. Itt vésett, cizellált vonalak díszítik a felületet. Ez a sír is a temető korábbi részéhez tartozik és a XI. sz. első felére datálható.

3. Nyitott, fonott gyűrűk. Ezeknek is két altípusát különböztethetjük meg.

a) 3 szál bronzhuzalból fonott, nyitott gyűrű a 38. sírből. Jó analógiája a pilinyi (Nógrád m.) 2. női sír 3 ezüstszálból fonott gyűrűje (jobb kézről) (HAMPEL 1905, 873). Ez a gyűrű temetőbeli helyzetéből következően a XI. sz. közepe felé kerülhetett a sírba.

b) Négy szál ezüsthuzalból fonott gyűrű, szintén nyitott és összedolgozott, elvékonyodó véggel a 47. sírből került elő, a temető legkésőbbi periódusából, a XI. század 70—80-as éveiből. Ez tulajdonképpen az előbbivel egykorú készítmény lehet, igényesebb kivitelben

4. Zárt ezüst karikagyűrű a 38. sírban került elő. Ez is a XI. század közepe felé kerülhetett a földbe.

Karperecet két sírban találtunk. Mindkét esetben női sírban és mindkét karon. 1: A 11. sírban kerek átmetszetű, nyitott végű bronzkarpereceket talál-

tunk. Szakonyban ezek a XI. sz. elején kerültek a sírba. A Kárpát-medencében ez a huzalkarperec-típus Szabó János szerint 930—1000 közé datálható (SZABÓ 1980, 65), amit a szakonyi lelet is alátámaszt, mivel a temető későbbi periódusában ez a típus már nem fordul elő. 2: Viszont megtaláltuk a 28. sírban azt a vastosabb, szögletes átmetszetű bronzkarperecet, amely már nyilvánvalóan későbbi készítmény. Szakonyban a Stephanus Rex pénzekkel jelölt sírok ásásánál később a Salamon pénzeivel jelölt sírok ásásánál korábban került a földbe. Szabó János Győző ezt a típust a Kárpát-medencében 1000 után készült ékszereknek tartja (SZABÓ 1980, 65). Szakonyi leletünk ezt is alátámasztja, mivel itt temetőbeli helyzete miatt a XI. század 40—50-es éveiben feltelezhetjük fel földbe kerülését. A maturitas korában elhunyt nő még fiatalabban kaphatta karperecét, talán a század elején. 3: Ugyanebben a sírban egy ezüst lemezből vágott, visszasodrott végű karperec is előkerült. Ilyen volt még a csornai Sülyhegy X. századra datált temetőjében (BELLA 1895, 255) Egerben, (HAMPEL 1905, 414) s hasonló, de nem visszapödrött végű ezüst karperec Madaras-Árvai dülő honfoglaláskori temetőjének 6. sírjában (KŐHEGYI 1980, 222—223). E típus egy korábbi, még X. sz.-i ékszernek nevezhető, amely a felsőruha ujjának összefogására szolgált. Erre utal a végek átfúrása is. Ezekbe fonalat fűzve a felsőruha ujját megfelelően összehúzhatták (KŐHEGYI, 1980).

Nyakpercec csak a 28. sírban volt, amelyben egy gazdagabb X. századi család idősebb korú leszármazottja nyugodott. Négy szálból fonott bronztorquesére még egy vékony, sodrott bronzszálat is tekertek. Maga a torques is mutatja, hogy előkelőbb család tagja nyugodhatott ebben a sírban, bár a XI. században a nyakpercec viselete a nőknél és gyermekeknél már a közrendűbeknél is szokásban lehetett (SZABÓ 1980, 61). Szabó János Győző részletesen elemezte az Árpád-kori nyakpercecek eredetének, típusainak kérdését (SZABÓ 1980) megállapítva, hogy azok bizánci hatás eredményei lehetnek esetleg bulgár közvetítéssel. Hogy a nyugati határvidék urainak is megvoltak a bizánci kapcsolatai, arra Bulcsú horka és Tormás útjai a bizonyítékok (948. évi megkeresztelkedésük Konstantinápolyban) (SZABÓ 1980, 61). Talán a Sopron melletti Harka (ma Magyarfalva) és a délebbi, Szakonyhoz közeli Tormáspuszta is utalhat arra, hogy ezek a területek a honfoglalás után részben Bulcsú és az Árpád-házi herceg (Tormás) birtokába jutottak. A szakonyi nyakpercec a XI. század közepe felé kerülhetett földbe. Nem tudni a Szabó J. által említett kapcsolattal eljuthatott-e ide, a torquesszel is dokumentálható bizánci hatás, illetve a szakonyi lelet betudható-e annak. Mint láttuk a keresztény térítésben a nyugati hatás érvényesül (9. sír latin keresztje). A torques hurkos, kapcsos része az áll alatt, elől volt összekapcsolva, mint a IX. századi kelet európai viseletben (SZABÓ 1980, 55). A tor-

ques tehát a ruha nyakának összefogását szolgálhatta.

Ugyancsak a 38. sírban került elő a szakonyi temető egyetlen gyöngysora, amely a XI. században jól ismert, áttetsző anyagú, világos színű, helyenként arany színű mázzal van bevonva. Hasonló a Zalavár községi I. számú temető 67. sírjában is előkerült (TETTAMANTI 1971, 5. kép 11). Szakonyban ezek a gyöngyök a nagyobb, berakott díszű kék pasztagyönggyel együtt a XI. század közepén kerültek a sírba.

Ezüstlemezek a nyaknál: a ruha felső kivágását díszíthették a két esetben megfigyelt, töredékes, elnyírbált ezüstlemezek a nyak tájékán. Ilyen a 10. férfisírban és egy darab a 12. női sírban kerül elő. Ez utóbbiról megállapítható, hogy egy trébelt ezüstkorong szétnyírbálásából származik, mint a Madaras-Árvai dűlőben talált 2. sír ezüstlemezei, még a korong is a madarasi honfoglaláskori koronghoz (KÓHEGYI 1980, 215 és 13. kép 21) hasonló lehetett. Érdekes, hogy Szakonyban a 12. sírban csak egy kis töredék, a 10. sírban 5 kis töredék került elő. Ezek mindenképpen kevesek a ruha díszítésére, bár átfúrásuk arra utal, hogy e célból kerülhettek — esetleg csak — a halotti öltözetre. Feltételezhető, hogy az orosházi (DIENES 1972, 37) és madarasi (KÓHEGYI 1980, 212) honfoglaláskori női sírok veretes nyakú ingeihez hasonló, kevésbé díszített, de hasonló elgondolásból ezüstözött nyakú ingben temették el a két szakonyi halottat is. Mindkét sírt a temető korábbi XI. sz. eleji, talán még X. sz. végi periódusába helyezhetjük. A X—XI. sz. fordulójára tehető egy hasonló sósartyáni ezüstruhadisz is, szintén korongtöredék (FODOR 1973, 34., 3. kép 1). A haj ékszerei között a hajkarikák két alapvető típusát figyelhetjük meg. 13 sírban volt hajkarika, közülük 8 sírban S végű. A korábbi sírokban, a két Stephanus Rex pénzzel keltezett sírtól D-re, tehát a temető közepe felé egyszerű bronzhuzalból hajlított nyitott végű hajkarikák voltak, kivéve a 14. férfisírt, s talán a 3. férfisírt, ahol S végű karikákat találtunk. Összesen 8 női sírban találtunk hajkarikákat, valamint 3 férfisírban és 2 gyermeksírban. A 41. sír (nő, mat.) ezüst hajkarikái valószínűleg bőrszalagra felvarrva díszíthették a fejet, mivel az S végződésbe fűzve fonalat találtunk. Az ezüst hajkarikák csak S végű formában kerültek elő és mindig női sírból (28, 41, 47). A törtezüst hajkarikák a XI. század első felében jelenhettek meg a szakonyi viseletben. Jól mutatja ezt a 28. sír hajkarikája, amely Szent István koránál később, de még Salamon trónralépése előtt földbe kerülhetett. A 41. és 47. sírok ezüst hajkarikái nagyobb méretűek, végül szélesebbre kalapált, azonban nem bordázott, mint az a késői példányoknál gyakori (SZABÓ 1980, 69). E sírok a temető szélét és az itteni temetkezések végét jelölik a XI. század 80-as éveiben.

Anélkül, hogy a töredékes szakonyi anyaggal a hajkarikák tipológiája és időrendje kérdésében

részletesebb fejtegetésekbe bocsátkoznánk — ez alól felment bennünket Szabó János Győző legutóbbi áttekintése az e témakörben folyt hazai kutatásokról (SZABÓ 1980, 68—70) — néhány tanulmányt a hajkarikák vonatkozásában is le kell vonni.

Szakonyban a Stephanus Rex pénzek sírbakerülése előtt, tehát a XI. század elején megszűnt az egyszerű bronzhuzalból készült hajkarikák viselete. Ugyanakkor már a X. század végétől kimutatható a kisebb S végű bronzhajkarikák divatjának terjedése, amely végül az előbbit kiszorította s csak a XI. sz. első felében vált általános viseletté, amikor megjelentek az S végű ezüst hajkarikák is, ezek azonban csak a XI. sz. 60—70-es éveiben terjedtek el szélesebb körben.

A férfisírokban (3, 10, 14) egy-egy varkocskarikát találunk. A 10. férfisírban még volt egy másik is, de szétfeszítve, nem rendeltetésének megfelelően.

A női sírokban a XI. század első felében mindig 2, később is általában két hajfonatkarika található, kivéve a 37. ad. nőt, és a 47. mat. nőt, ahol mindkét esetben gyűrű volt a kézen (előbbi esetben a jobb, utóbbiban a bal kézen). 7 esetben kettő, 2 esetben egy hajkarika volt női sírban. Ebből óvatosan arra következtethetünk, hogy a férfiak egy, a nők két varkocsba fonták hajukat. Ez természetesen csak akkor áll, ha a hajkarikák valóban a hajba voltak fűzve s nem bőrszalagra (?) varrva, mint az a 41. sír esetében feltételezhető. S ha egyáltalán a sírba kerültek a viselt karikák. Így csak feltételezhető, de nem bizonyítható, hogy a férfiak varkocsviselete Szakonyban a XI. sz. 20—30-as éveire megszűnt, mivel ekkor már hajkarikákat a férfisírokba nem temettek. A legkésőbbi hajkarikával eltemetett férfi a 14. számú sírban nyugodott, ahol a vámpirisztikus céllal sírbahelyezett nyílhegyet találtuk.

ÖSSZEFOGLALÁS:

1. A szakonyi XI. századi temető ÉK-i részén feltárt 52 sír elemzéséből megállapíthatjuk, hogy itt egy huzamosabb ideje itt élő köznépi közösség soros temetőjének részletét találtuk meg. A temető középpontja a 4. sír irányában lehetett, ahol a X. században kezdődhetett a temetkezés.
2. A sírmellékletek számos darabja bizonyítja a honfoglaló magyarság középrétegéhez való kapcsolatokat (ezüstlemezek, lemezes karperec stb.), amelyek nemcsak a tárgyi anyagban, hanem a temetkezési szokások alapján rekonstruálható hitvilági elemek bizonyos megegyezésében is megnyilvánulnak (sírbalövés — nyílhegy sírba helyezése babonás céllal).
3. A leletanyag típusait tekintve teljes mértékben megegyezik az ország belsejéből ismert korabeli leletekkel, amelyek hasonló köznépi temetőkből kerültek elő.

4. Pap Ildikó kutatása szerint a szakonyi temető férficsoportja, a mérhető 9. és 10. koponya a szakonyi honfoglaláskori temető (DIENES 1972; ÉRY 1977—1978 177) férfikoponyájával taxonómiai hasonlóságot mutat, cromagnoid jellegű. Figyelemre méltó, hogy a 9. és 10. sírok a temető X. század végi XI. század elejei periódusára keltezhetők és a 10. viszonylagos leletgazdagságával tűnik a honfoglalókhöz közelebb állónak, a 9. férfi pedig latinkeresztje, vállalt korai kereszténysége miatt tartható kiemelkedő személyiségnek.
5. Mindezek alapján feltehető, hogy a X. század első felében földbe került honfoglalók (DIENES 1972, ÉRY 1977—1978) a honfoglalás kori gazdag kiscsaládi temetőtől egy kilométernyire temetkező köznép egyszerre érkezett erre a vidékre s a temetőnek korábbi, X. sz.-i része is van, amit még fel lehet tární.
6. A temető 1080 körül szűnhetett meg, amikor a keresztény hitre térített faluközösséget a templom mellé való temetésre kötelezték. Nem tudni, hogy ez az Árpád-kori templom a 3. képen ábrázolt (török korban elpusztult) szakonyi templom volt-e, vagy a szintén török korban elpusztult szentkirályi templom (3. kép), amelynek a szakonyi filiája volt.
7. Mindez a közeli locsmáncsi ispáni vár kiépítésének és az esperesi központ megerősödésének

egyenes következménye lehetett. S ezzel a központi szervezéssel hozható kapcsolatba a közeli nagy vasolvasztó telep is.

A kohászok itteni megjelenése arra utal, hogy a Répce mentén akkor még itt is nagy erdőségek voltak. A több mint száz olvasztókemence faszénnel való ellátásához nagyméretű erdőirtást vittek végbe, ami a falu szántóterületeinek jelentős megnövekedéséhez vezethetett. További kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy a legfeljebb egy évtizedig itt működő vasasok a temető használatának melyik periódusában olvasztották a vasat, vagyis a temető mely vastárgyairól feltételezhető, hogy valóban szakonyi vasból készültek.

Jegyzetek

1. A szakonyi határnevekre Major László szakonyi születésű soproni tanár hívta fel a figyelmemet, ezeket a helyeket 1982-ben, alkalmanként idős szakonyi lakosok kíséretében és kalauzolásával, bejártuk.
2. 1982-ben Major Lászlóval ezt a helyet is beazonosítottuk, a bányarészen, mely fele úton van a vasolvasztótelep és az Árpád-kori temető között, régészeti leletet nem találtunk. Itt köszönöm meg Major tanár úrnak ezt a segítségét.
3. A temető csontvázyanyagának egy része 1977-ben szállítás közben elkallódott.

IRODALOM

BELLA 1892
 BELLA 1895
 CSÁNKI

 CSATKAI 1956

 DIENES 1972
 ÉRY 1977—78

 FODOR 1973

 GABLER 1971

 GÖMÖRI 1971
 GÖMÖRI 1983

 HAMPEL 1905

 HECKENAST 1968

 KISS 1978

L. BELLA, *Felső-Szakony*. ArchÉrt 12 (1892) 92.
 L. BELLA, *Újabb csornai leletekről*. ArchÉrt 15 (1895) 253—256.
 D. CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I—III; V. Bp. 1890—1913.
 E. CSATKAI — D. DERCSÉNYI, *Sopron és környéke műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája*. Bp. 1956.
 I. DIENES, *A honfoglaló magyarok*. Bp. 1972.
 K. ÉRY, *Honfoglaló magyar csontvázleletek Szakonyból*. Arrabona 19—20 (1977—78) 177—181.
 I. FODOR, *Honfoglaláskori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. A sóshartyáni korongpár*. ArchÉrt 100 (1973) 32—41.
 D. GABLER, *Römerzeitliche Villa in Szakony-Békástó*. MittArch-Inst 2 (1971) 57—68.
 J. GÖMÖRI, *Szakony*. ArchÉrt 100 (1973) 273.
 J. GÖMÖRI, *A vassalaklelőhelyek régészeti kutatásáról. A szakonyi vasolvasztótelep*. Bányászati és Kohászati Lapok 1983/3. 97—103.
 J. HAMPEL, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. I—III. Braunschweig, 1905.
 G. HECKENAST — GY. NOVÁKI — G. VASTAGH — E. ZOLTAY, *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*. Bp. 1968.
 L. KISS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp. 1978.

- KÖHEGYI 1980
 KRALOVÁNSZKY 1959
 KRISTÓ 1969
 LÁSZLÓ 1955
 LOVAG 1980
 MOLLAY 1956
 NAGY 1889
 NOVÁKI 1965
 NOVÁKI 1968
 SZABÓ 1980
 SZÓKE 1959
 TETTAMANTI 1971
 TETTAMANTI 1975
 TOMKA 1972
- M. KÖHEGYI, *Das landnahmenzeitliche Gräberfeld von Madaras (Komitat Bács-Kiskun)*. ActaArchHung 32 (1980) 205—239.
 A. KRALOVÁNSZKY, *Adatok a Kárpát-medencei X—XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez*. ArchÉrt 86 (1959) 76—82.
 GY. KRISTÓ, *A locsmándi várispánság felbomlása*. SSz 1969, 131.
 GY. LÁSZLÓ, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. ArchHung 34 (1955).
 ZS. LOVAG, *Bronzene Pektoralkreutze aus der Árpádenzeit*. ActaArchHung 32 (1980) 362—372.
 K. MOLLAY, *Sopron vármegye vázlatos története*. in: CSATKAI E. szerk.: *Sopron és környéke műemlékei*. Bp. 1956.
 I. NAGY, *Sopron vármegye története. I—II. Oklevéltár 1156—1653*. Sopron, 1889—1891.
 GY. NOVÁKI, *Szakony*. RégFüz 18 (1965) 19.
 GY. NOVÁKI, *A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei*. in: HECKENAST — NOVÁKI — VASTAGH — ZOLTAY, i. m. Bp. 1968.
 J. GY. SZABÓ, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában*. Egri MÉ 16—17 (1980) 45—136.
 B. SZÓKE, *A bjelobrdoi kultúráról*. ArchÉrt 86 (1959) 32—47.
 S. TETTAMANTI, *A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető*. ArchÉrt 98 (1971) 216—244.
 S. TETTAMANTI, *Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében*. StCom 3 (1975) 79—123.
 P. TOMKA, *Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz — Kés a sírban*. Arrabona 14 (1972) 27—75.

A SZAKONYI XI. SZÁZADI TEMETŐ EMBERTANI ANYAGÁNAK VIZSGÁLATA

Szakony községtől ÉK-re, a tsz majorjában 1971 és 1972-ben GÖMÖRI János vezetésével leletmentő ásatást végeztek. A feltehetően többszáz síros temetőből 52, Ny—K tájolású, a XI. század első felére datálható sírt tártak fel (GÖMÖRI J. ásatási napló és jelentés).

A megmentett embertani anyag a Természet-tudományi Múzeum Embertani Tárában van.

Anyag és módszer

A vizsgálat során a fent említett 52 sír anyagából 41 egyén csontanyaga került feldolgozásra. Az anyag rossz megtartására jellemző, hogy a 35 felnőtt (22 férfi, 13 nő) és 6 gyermek közül 7 egyén volt alkalmas kisebb vagy nagyobb mértékű morfológiai és metrikus elemzésre. Taxonómiai meghatározást csak 2 koponyán tudtunk végezni.

A nemet a koponya és a vázcsontok nemi dimorfizmust mutató jellegei alapján, az elhalálzási kort felnőtteknél a koponyavarratok endo- és ektokraniális felszíni synostozisa, az epifizisek elcsontosodása, valamint az os pubis facies symphyseosának felületi megváltozása alapján határoztuk meg. Gyermekeknél a tej- és a maradófogak kibúvási sorrendjét vettük figyelembe (FARKAS 1972).

A koponya metrikus vizsgálatában a MARTIN-technika (1928), az arclaposság-vizsgálatokban a DEBEC—TÓTH metodika (in Farkas 1972) szerint jártunk el. A vázcsontok méreteit ALEKSZEJEV (1966) szerint vettük fel, a jelzők osztályozását MARTIN illetve MANOUVRIER—VERNEAU szerint végeztük (MARTIN 1928). A testmagasságot, a testsúlyt és a négyzetes súlytermetindexet DEBEC módszere alapján számoltuk (in: LOTTERHOF 1977, 1978). A szekunder jellegek analizisében LIPTÁK (1957, 1969) módszerét követtük.

A koponya paramétereit és leíró jellegeit az 1., a hosszúcsontokét a 2. táblázat tartalmazza. A mérhető hét egyén néhány kiegészítő adata a következő:

5. sír: Koponya nincs. Hiányos, rossz megtartású vázcsontok. Mindkét tibián, a linea musculus solei vonalában 60—70 mm hosszú, 7—10 mm széles, feltehetően gyulladási folyamat okozta felmaródásnyomok.

6. sír: Koponya nincs. Rossz megtartású vázcsontok. A 4. és 5., a 6. és 7. cervicális csigolya, valamint 3 lumbális csigolya blokkcsigolyává nőtt össze. Az utóbbin gyulladási folyamat nyomai.

9. sír: Rossz megtartású calvaria, hiányos mandibulával. A sut. lambdaidea jobb oldali ágában ossa wormiana. Jó megtartású vázcsontok. A csigolyákon spondylosis, mindkét clavicula extremitas sternalisán arth-